

B. i. 19. 6.

ANONYMOUS
KIRKLAND'S
PILLS

N° 1697

SUOMALAISEN
KIRJALLISUUDEN SEURAN
HELSINGISSÄ

777

SUOMALAISEN

KIRJALLISUUDEN SEURAN

HELSENGISSÄ

Suomalaisen
Kirjallisuuden Seuran
Toimituksia.

13 Osa.

Helsingissä,
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa,
1849.

Suomalainen

Äijälillisen Seuran

Seinätie.

1840

Seinätie.

Suomalaisen Äijälillisen Seuran kirjasto.

1840.

Lyhy

Suomen

Historia ja Maantiede

Kansa-koulujen tarpeeksi.

Suomentamit

J. J. Granlund.

Helsingissä,

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa,

1849.

1848

Summen

Historia de Mathematica

Antiquae et recentioris

Imprimatur:

J. U. Wallenius.

Summen

J. A. Wallenius

Summen

Summen de Mathematica Antiquae et recentioris

1848

Suomenmaan Historia.

Suomenmaa. Tämä nimi arwellaan olewan johdatettu Suon ja maan nimestä: niinmuotoin se olisi alusta ollut Suo=maa taikka Suon=maa. Myöhään ollaan tätä maata ja kansaa tultu tuntemaan; ja entisen ajan siivistyneet kansat eivät siitä tietäneet mitään. Sadan vuoden paikoilla Kristuksen syntymästä hawaitaan Suomalaisia ensikerran mainittaman; mutta Kristin=opin tänne tuonto (1157) yhdisti vasta tämän maan muuhun Eurooppaan. Tämän maan ja kansan vanhimmaista tilasta owat tiedot vähäiset, eiwätkä nekään luotettawia. Paljon on niitä tietoja hankittawa heidän naapuriensa (Wenäläisten ja Ruotsalaisien jutuisista (tarinoista), joissa ei kuitenkaan paljon muuta mainita, kuin kahdenpuolisia ryöstö=retkiä. Dमितuista historiaa eivät Suomalaiset ole jälkeensä jättäneet. Vanhan=aikuiset runot, joita näinä aikoina ollaan joukottain koottuna, owat kuitenkin tietoa antawaiset kansan omituisesta olost, waikka niissä walhettaki toden rinnalla hawaitaan. Suomenmaan vanhimmiä asujoihi mainitaan Ruotsalaisissa jutuisissa Suottia, Jättiä -j. n. e., jotka luullen owat samat, joita Suomen runoissa kutsu-

taan jättiläisiksi, hiisiksi, hien=kansaksi, wuori=wäeksi j. m. s. Wartin wähän meillä on heistä tietoa, ja Suomalaisien tunkeudessa maahan (400—800 wuod. paikoilla jälkeen Kristuks.) katoawat juotien ja hiisien nimetki. Se ainoa muisto heistä, mikä maassamme löytyy, ovat hiiden kiukaat, taikka Jättiläisien haudat. Siitä tahdotaan päättää Suomalaisien olleen näiden kanssa wihassa, kuin Suomalaiset sanalla hiisi tarkoittawat pahuuden alkua ja olopaikkaa.

Aasian sisustan kankaat pidetään alkuperäisien Suomalaisien koto-maana, joista he owat lewinneet moneen maahan. Se kansa, joka jo wanhempina aikoina asui Euroopan itä-rajalla, Uraalin wuoristossa, pidetään tämän kansan sikiönä, joka sen wuoksi myös on kutsuttu Uraalilaiseksi. Ahdistettuna wäkewämiltä naapureilta (Slaweilta ja Göttheiltä) se lewitäisi yli Itä- ja pohjas Wenäjän, joissa myös, pitifi muuta, hawaitaan ne kauppansa ja rikkaudensa wuoksi muinaan kuuluisat Biarmit. Ka'osta ja idästä tunkeisivat tähän maahan, jota nyt kutsutaan Suomen=maaksi, seuraawaiset su'ut tästä kansasta: Lappalaiset, Hämäläiset ja Karjalaiset. Ensin tulleet Lappalaiset pakotettiin peuroinensa Pohjan perille, sitä myöten kuin maan-wiljelykset muuttivat heidän laittumensa pelloiksi. Monet paikkakunnan nimet ja Lapin-rauniot muistuttawat niitä aikoja, joina Lappalaiset, taikka Samen=kansa, asuiwat

etelämmällä maassa. Sämäläiset saivat halttuunsa louna, taikka meri-länsi puolen maasta, ja Karjalaiset itä-pohjasen; juoni, wedetty Waasan läänin luoteisesta kulmasta Uuden-maan läänin lako-kulmaan, näyttäisi likimain rajan näiden molempien kansojen välillä. Ne Karjalaiset, jotka kulkivat yli maan-selän ja niinuotoin kansastivat pohjaspuolen Pohjan-maasta, tutaan Rainulaisien nimellä. Nämät hajoilivat Pohjan-lahden pohjaspäisiin maihin, ja tunkeisivat myös Pohjas Ruotsinki, mistä heidän kuitenki täytyi paeta. Mutta ne Sämäläis-sukuiset, jotka asettivat nykyseen Turun läänin asun-paikkansa, ovat kutsutut Suomalaisiksi, joka nimi sitte on tullut koko Suomen maan asujaimien nimeksi.

Suomalaisilla ei vielä ollut päähaltiaa, enemmän kuin muillakaan siwistykseen alaportaalla seisovilla kansoilla, sillä heillä ei vielä ollut säännöllistä seuruskuntaa. Perhe-itsensä ja kansansa vanhempien hallituksessa he näkyivät olleen yhdistettyinä kyläkuntiin, pitäjihin ja kihlakuntiin, joidenka yhteiset asiat päätettiin kärkeiksi kutsutuissa kansan kokouksissa. Vanhuudesta asti ovat Suomalaiset olleet pelto-miehiä. Kauppa ja meri-kulku olivat myös heille tutut elämäkeinot. Monellaiset metallit, erinomattain rauta, olivat tutut ja myöski heillä käsitöinä. Seppä oli kunnian-nimi joka-ainoalla, joka osasi tehdä kaikellaisia tarwe-kaluja. Pulu, soitanto ja arwoittelemine j. n. e. olivat heille mieleiset ajan-wietteet. Niin hywin runojen tekiä kuin niiden

laulajaksi kutsuttiin joko runo-sepäksi, runoilliaksi, taitka runoniekaksi. Kantele oli Suomalaisien kansallinen soitto-kalu taitka soitikas. Sotioita olivat Suomalaiset; he olivat myös hyvin taitavia sota-aseiden tahoja. Heidän jumaluus-oppinsa oli luonnon voimien palveleminen haltioiden nimisinä. Niin oli Ukko ilman ja myös ukkosen (taitka isäsen) jumala elikkä haltia: Tapio metsän ja Uhti veden haltia, taitka „aaltojen kuningas“: Wellamo oli veden emäntä ja Teppo „tie jumala“, jota rukoiltiin tietä neuwomaan: Tuoni maan-alustan ja Kekri karjan haltia j. n. e. Sanalla Jumala näyttää heidän tarkoittaneen jumalaa yhteisesti. Usiat, wiisaudensa ja laulun voimiansa puolesta merkittiset tieto-miehet j. n. e., jotka ovat saaneet Suomen kansan astumaan omin neuwoin ensimmäiset askeleensa raakuuden tilasta, ovat kiitollisilta jälkeisiltänsä saaneet jumaloin wertaisen armon ja kunnian. Semmoisia olivat laulun-ruhtinas Wäinämöinen, ensimmäisen kanteleen tekiä, joka kristillisyyttä saarnattaissa lähti pois, mutta jätti kanteleen ja kaimit runot Suomelle ijäiseksi iloksi; taitawa seppä Ilmarinen, taiwaan-kannen tahoja; ja sota-haluinen Lemminkäinen j. m. Näiden miehien tekoja selittää kansan ihana runoilemus Kalewala. Sen sodan, josta siinä puhutaan Wäinölän ja Pohjolan taitka Wäinämöisen ja Louhin, Pohjolan noita-akan välillä, luullaan merkittewän niitä tapauksia, jotka pakottivat Lappalaisia muutamaaan pohjan perille leiwättömään maahan.

Suomalaisien aika ajoin tekemät wahingot Ruotsin ranta=mailla, antoivat sen maan kuningaille halun suostua Ruomalaisien paawien tahtoon, jotta, Kristin=opin kiwaudesta ja oman waltansaki lewitämiseksi, yllyttiwät heitä Suomalaisien kimppuun ja ristimään heitä. Erik IX:säs, pyhäksi kutsuttu, joka oli Ruotissa wahwistanut Kristillisyuden, lähti sotajoukolla Suomeen (w. 1157), ja otti Upsalan pisan Henrikin myötänsä. Maalle nousivat lounaselta elikkä meri=läntiseltä rannalta. Suomalaiset tekivät hänelle wastusta, mutta voitettiin, ja heidän täytyi antaa ristiä itsiänsä, sillä sen ajan tawalla lewitettiin Kristin oppia tulella ja miekalla. Ensimmäinen Suomessa rakettu Kristin kirkko mahtaa olla Roustaisten. Voittonsa turwaksi sanotaan Erikin perustuttaneen Turun linnan, jonka lähitteelle sitte kasvoi kaupunki, niinkuin muidenki aika ajalta maahan rakennettujen linnojen ympäristölle. Erikki palasi samana vuonna Ruotsiin, mutta piispa jäi tänne kääntymyksiin toimituksiin. Hänen luullaan kulkeneen aina Kokemäen joelle asti. Köyliön järwellä sanotaan hän tapetuksi Pelli nimiseltä Suomen talonpojalta. Hän julistettiin pyhien joukkoon ja kunnioitettiin paawin opin aikana Suomen kansan suojeliana ja puollus=miehenä taiwaassa. Kristillisyuden ja Ruotsin wallan lewittäminen pysähty nyt ajaksi. Sisälliset lewottomuudet estiwät Ruotsin kuningaita muistelemaasta Suomen maata, ja siellä olewa vähäinen Kristin seurakunta ei saanut mi-

tään toimeen pakanallisten veljiensä paljoa suurem-
 massa joukossa. Näiden viimeisien, ja, paitsi heitä,
 Venäläistenki ehtimisistä wäkiryynnäköistä näkyi (wuo-
 den 1200 paikoilla) kristittyjen häviö olewan wält-
 tämätön, mutta hädän ajalla Suomen Kristifunta
 sai edusmieheksensä Englannista kotosin olewan Tuomaan,
 joka oli werraton pystyttämään Henrikin jo-
 nojaawaa työtä. Sen aikainen Jumalisuuden kii-
 waus johdatti häntä pyytämään Suomenmaata Ruot-
 sista wapaaksi hengelliseksi wallaksi. Waikk'ei tämä-
 kään pyrkiminen ollut Suomenmaalle eduksi, eikä
 myös maan oikiaaksi onneksi toimeen saatawa, niin
 olivat kuitenkin Tuomaan toimet monelta puolin hy-
 wät ja hyödylliset. Hänen ajallansa muutettiin piis-
 pan-istuin Roustaifista Rantämäelle (Maarian pitä-
 jään, w. 1229). Kasintuneena monista waiwoista
 taistellesansa, hän erisi wirastansa w. 1245. Hä-
 nen jälkeisensä, Bero, joka näki mahdottomaksi Tuomaan
 koettamalla lailla saada Kristin-oppia woi-
 tolle, antoi osan tuloistansa Ruotsin ruunulle. Sen
 maan silloinen kuningas oli Erikki XI, sammal-
 kieli ja ontuja, waikka hallitus-walta oli waltakun-
 nann forkiammalla wirka-miehellä Birger Jarl
 nimisellä. Tämä woimakas mies lähti sota-matkalle
 Suomeen w. 1249. Hän tuli maalle Hämäläisten
 wakkamalta (ehkä Pohjan pitäjän lahdelta), kulki
 maan sydämeen ja woitti Hämäläiset, joita hän ruos-
 killa ja wiritetyillä walkeilla (polton uhallalla) saattoi
 kasteesen ja Kristillisyyteen. Wastaisen warusteesi

hän rakennutti Kurkijoen eliikkä Hämeenlinnan. Näinä aikoina luullaan Ruotsalaisien ruvenneen asustelemaan pitkin maan eteläistä rannastoa (Uudessa maalla).

Nyt oli Kristin opin ja Ruotsin vallan voitto Suomessa päätetty. Birgerin vielä siellä ollessa kuoli Erikki kuningas ja Ruotsin valalle nousi Folkunga=sukukunta Birgerin pojassa Waldemari nimisessä. Birgeri oli kuitenkin kuolemaansa saakka (w. 1266) hallitsijana. Neljän rauha=la'in säätämällä (koto=, waimo=, kirkko=, ja kärkejärauha), hän suojasi maan=rauhan, jota kuninkaan walaksi kutsutaan sentähden, että kuninkaat walallansa sen wähwistiwat alamaisillensa. Joka tämän rikko'i oli wapaaton koto waltakunnassa. Myös Suomen=maassaki tämä laki waiikuti hywää. Sitte kuin Waldemari itse oli ollut muutaman ajan hallituksessa, niin wäljensä, Magnus Ladulos, syfsäsi hänen istuimelta, sentähden kuin hän lailla suojasi omaisuus=oikeuden. Hänen ajallansa asetettiin aatelilainen ruoti=palvelus taikka maallinen wappaa=talous (frälssi), joka oli se, että jokainen maan=tilustan haltia sen sai lunastaa kaikista rasituksista ja weroista wappaa=taloksi, jos hän omalla kustannuksella meni hewosella sota=palvelukseen. Magnus kuoli w. 1290 ja jätti ruunun Birger nimiselle wanhimmalle pojallensa, jonka ala=ikäisenä ollessa waltakunnan marski Torkel Knutson hoitti hallitusta. Tämä mies päätti pyhän Erikkin ja Birger

Jarlin työt Suomessa, lähteisjensä sotaan itä puolella vielä pakanoina olemaisia Karjalaisia vastaan. Se voitettiin ja ristittiin, jonka perästä Wiipurin linna perustettiin w. 1293.

Nyt joutuivat Wenäläiset ja Ruotsalaiset toinen toisiensa kanssa yhteen, joista edelliset pitivät itsiänsä Karjalaisien päällysmiehinä ja olivat myös jo siellä saarnauttaneet Greekkalaista Kristin oppia. Tästä yhteenjoutumisesta seurasi sota. Wiipuri piiritettiin Wenäläisiltä, mutta heidän täytyi kuitenkin kohta paeta. Ruotsalaiset ottivat ja wahvistivat Wuoksen suussa olewan Räkisalmen warusteen, jonka Wenäläiset vähää jälkeen taas voittivat. Muuttelewaisella onnella sotaä kannatettiin monta vuotta, waikk'ei se oikeastaan ollutkaan muu kuin alinomainen häwitys- ja ryöstö-kulku toinentoisiensa maisssa. Hansa-kaupungit, joiden kauppa siitä paljon kärsi, toimittivat rauhan, joka päätettiin Päähkinälinnassa, Newan joen niskassa, w. 1323. Tässä päätöksessä jaettiin Karjalan-maa Wenäläisien ja Ruotsalaisien kesken; edelliset saivat itä-puolen, eli Räkisalmen läänin (suuremman osan nykyisestä Karjalan maasta), jälkimäiset länsi-puolen, taikka Wiipurin läänin. Raja kulki Raja-jokea myöten poikki Wuoksen Buru-järmelle, ja sieltä pohjaseen päin maanselkään asti. Tämä raja määrättiin vasta tarkemmin w. 1595, Täysinässä tehdysssä rauhassa, ja on sama, joka nyt erottaa Karjalan ja Sawon toisistaan.

Tämän sodan ajalla ruvettiin säädyttämään Suomenmaan sisällistä hallitusta ja hoittoa. Maa jaettiin w. 1306 kolmeen maa=herran lääniin, joidenka hallitus=miehet asuivat kussaki näissä kolmessa linnassa: Turun, Hämeen ja Viipurin. Vuonna 1300 otti Suomen piispa istuimensa Turkuun, jonka tuomio=kirkko silloin oli valmis. Magnus oli silloin piispana, ja ensimmäinen tähän arvoon päässyt Suomalainen. Hän rupeesi rakennuttamaan Kuusiston linnaa *), jossa Suomen=maan piispat usein hakivat ja löysivät turwan vaaroissa ja väkivalloissa.

Waikk'ei sodista tähän aikaan mitään erittäisiin mainita, näkyvät Ruotsin valta ja sitä seuraava Kristillisyytys vähitellen kuitenkin lewinneen Suomen=maan pohjasiin paikkakuntiin. Pitkin Raimun=maan eteläisiä rantoja siöttelivät Ruotsalaiset itsiänsä asumaan, ja mahtoivat jo silloin rakentaa Korsholmin linnan. — Sillä lailla oli suurin osa Suomen=maata joutunut Ruotsalaisien haltuun. Se seurasiwat sillä ajalla outona olemaa ja voittajoilta harvoin waariin otettua tapaa, että voitettu kansa aika ajalta pääsi osalliseksi voittajoiden omasta laista, wapaudesta ja oikeuksista. Suomalaisien nimi katoaa kyllä historiasta, jossa se sekaantuu Ruotsalaisien kanssa, ja heidän kielensäki täytyi hawaita jää-

*) Tämä linna, josta vielä on jätteitä, oli saman nimisessä luodossa Piikkion pitäjässä, $1\frac{1}{4}$ penikulman päässä Turusta.

neensä takapuolelle, mutta Suomen=kansa sai sen palkkeeksi Kristin=opin ja korkeamman sivistyksen.

Siinä lewossa, mikä seurasi Päähkinä=saaren rauhaa, koki kuningas Magnus Liehako, johdatettuna Suomenmaan guwernyöriltä, Matti Kettilmundsonilta, parata tämän maan tilaa. Maanwiljelyksen huolenpidosta todistawat useammat siitä annetut asetukset. Ett'ei myöskään waariinpitoa oikeudesta laimiinhyöty, nähdään siitä, että lakikunnan=tuomari (lagmanni) hawaitaan Suomen=maalle säädettyksi; ensimmäinen tässä wirassa oli Bero w. 1324. Rauha oli tarpeesen, ja onneksensa maa saati olla rauhassa. Itäisellä rajalla tapahtui kyllä ajoittain kahdenpuolisia häwityksiä maahan karkauksia, mutta niistä ei ollut muille paikoille maassa wahinkoa. Ei paljoa paremmasta arwosta ollut sekään sota, minkä kuningas Magnus itse alkoi w. 1348, pakottaaksensa, paawin yllityksestä, Wenäläisiä paawin oppiin myöntymään. Muutamien rajalla tapahtuneiden sotien ja häwityksien perästä tehtiin rauha Tartonlinnassa (Dorpatissa), jossa kaikki taas tuli entiseen, ennen sotaa w. 1350, olewaiseen tilaansa. Tämä wuosi on sen surullisen tapauksen wuoksi Pohjaselle erinomainen, että hirmukuolema silloin surmasi paljon rahwasta. Katowuosia tuli, ja kurjassa tilassa olewa maa hupeni hupenemistansa siitä että Magnus jätti Suomen=maan keltwottoman hywäiliänsä halt=

tuun, joka alamaisiltansa kiskoi laittomat werot. Tähän lisäsi nousi vielä sisällinen sota Magnuksen ja poikansa Erikkin välillä. Sominnon teossa (1357) Erikki sai Suomen=maan. Hän kävi itse tässä maassa, alensi korotetut werot ja toimitti Suomalaisien kaupat Tukkiholmiin, joka jo silloin wei paljon elonaineita Suomen=maasta, wahwisti myöski ne erinäiset kauppaluwat, jotka jo wanhuudesta oliwat Rainun=maan yhteis=kansalle annetut. Erikki kuoli w. 1359 ja Magnus pääsi taas koko waltakunnan kuninkaaksi, mutta pian hän joutui kaikkien yhteiseen wihaan ja hallitus=istuimelle ylettiin nuorempi poikansa Hooken w. 1362. Tässä tilassa annettiin Suomen=maan lafikunnan=tuomarille (lagmannille), pappi=kunnalle ja 12 miehelle yhteis=kansasta oikeus kuningasta walita, jota sitte myös seurasi oikeus lähettää puollus=miehiä Ruotsiin herroin=päiwille. Turun piispan=istuin oli silloin kelwollisella Gemmingillä (wuodesta 1339 wuoteen 1365 asti), joka kuoltuansa luettiin pyhien joukkoon. Hänen ajalansa puhutaan ensimmäisestä luostarista *) Turussa.

*) Kristillisyyden ensimmäisinä aikoina erosi kristityitä seuralunnista, maallisista wiroista, töistä ja toimituksista yksinäiseen eloon ja oloon jumalisuutta harjoittamaan. Heidän maailman humusta ja möyhystä eroitettut ja suljetut huoneensa kutsuttiin länsi=waltakunnissa Claustra (Suomeksi: suljetut taikka eroitettut asunnot), josta sitte ollaan luostarin nimi saatu. Pachomius niminen mies (syntynyt w. 292) laittoi Niilin wirrassa olewaan Tabennæen luotoon ensimmäisen munkki=asunnon, taikka luostarin, w. 340, ja oli niinmuo-

Waiikka näisä luostareisä, joita Suomessa oli 6 **), hawaittiin paljon sopimattomuutta, niin ne sentään olivat hyödyllisetti. Joka luostarisä oli koulu, jossa kumminki papiksi aikowaiset saivat tarpeellisia tietoja. Sitä korkeampaa oppia ei saatu niisäkälään kouluisä, joita löytyi kussaki piispan asun-paikassa. Semmoinen mainitaan jo w. 1355 asetetuksi Turkuun.

Hookan kuninkaaksi päästyhänsä, pahensi pian suutrisukuisien mielet, ja Folkungan suku syfättiin hallitus-istuimelta. Ne korkeasukuiset, jotka tähän olivat syypäät, tarjosivat ruunua Albrehtille Mecklenburgista, saadaksensa ulkomaalaisen hallitesä itse pitää pää-waltaa. Suomalaiset pysyiwät Hookanisä, jonka tähden Albrehti tuli piirittämään Turun linnaa. Tätä tehden hän woitti monellaisien etujen lupauksilla puolellensa mahtawan piispan Semmingin ja pappi-kunnan, jotka tunnustiwat hänen kuninkaaksi. Päästäksensä kansan suosioon, hän myöntyi Rokemäen linnan häwittämiseen Satakunnassa; sillä maakunta sen ympärillä oli walittanut sen wo-

---

toin täysinäisen luostari-elämän perustaja. — Miehillä ja waimoilla olivat eri luostarit; kumpienkin täytyi elää naimattomina ja lowassa kurisä. Miehiä kutsuttiin Munkiksi, ja waimoja Nunnoiksi.

Suomentajan lisäys.

**) Nimittäin: Turussa 1, Wiipurisä 2, Raumalla 1, Naantalisä 1 ja Kööklarin kappelisä Ahwenan-maalla 1.

Suoment. lisäys.

massa pidon olewan rasittawaisen. Siinä lähellä o-
 lewalle Wanhalle kylälle (Ulwilalle) hän antoi
 kauppa-kaupungin oikeuden. Isoisen ja woimallisien
 etu-miehenä oli nyt rikas Bo Jonsson Grip,
 jolla oli Ruotsissa taloja ja myös koko Suomen-
 maa weron alaisena. Hän rakennutti nyt Uudella
 maalla kutsistuneen Kaseporin linnan. Samaan ai-
 laan oli Upsalan arkki-pispan ja Turun pispan kes-
 kellä riita hiippakuntiansa rajoista. Sama riita an-
 taa muutamia tietoja pohjaspuolimaittien maakuntien
 entisistä tiloista. Saadaksensa pohjaspuolisten jokien
 mainiot lohivedet, tahtoi Upsalan piispa edentää
 hiippakuntansa rajan Dulun joelle asti, mutta Bo
 Jonssonin toimellisuudesta sai Turun piispa pitää
 riidassa olewaiset paikkakunnat. Bo Jonssonin
 kuoltua (1386) tahtoi Albrehti ottaa pois yhden
 osan lahjoitettuja taloja. Sähinöitä nousi ja tytymät-
 tömilä kutsuttiin Suutin (Danmarkin) ja Norjan
 hallitsewa kuninkaanna (drottininki) Margaretha hal-
 litukseen. Hän tuli; Albrehti voitettiin ja panttiin
 kiini. Margaretha oli päässänsä päättänyt yhdistää
 kolmet pohjaiset waltakunnat. Tämä päätös mah-
 wistettiin herroinpäiwillä Kalmarin kaupungissa w.
 1397 ja kutsutaan sentähden Kalmarin yhteydeksi.

Yhteyks-kuningaiden hallitus ei ollut enemmän
 hyödyllinen Suomenmaalle kuin Ruotsillekaan. Erik
 XIII Bommerista Margarethan jälkeinen, näkyi sen-
 tään pitävän Suomenmaasta suurta huolta. Hän
 käwi täällä w. 1407, asetti ylimäisen oikeuden, jota

maa-oikeudeksi kutsuttiin; se kokoontui joka vuosi, Johanneksen=päivän aikoina, Turussa. Tämä tarpeellinen laitos hävitettiin kuitenkin pian, ja vanhat tarkkuus= ja oikeus=karäjät (räfst= och rättare=tingen), jotka tuomitsivat kuninkaan tuomion, saivat taas alkunsa. Muutamien aikojen takaa (w. 1435) jaettiin Suomen-maa kahteen laki-kuntaan: Pohjais-Suomen (luoteinen puoli) ja Etelä-Suomen (ka' on puoli) lakikuntaan. Tähän aikaan hawaitaan myös maa tarkemmin jaetuksi kihlakuntiin. Siihen asti oli maakunta maassanut weronsa luonnossa, mutta Erik sääsi sen rahassa maksettavaksi. Vaikka werot olivat määrättyt, ja kaikki la'ittomat otot werojen ottajoilta kowasti kielletyt; niin nähdään kuitenkin niistä tawantakaa tulleistä kanteista, ett'ei tätä asetusta seurattuna. Woutien tähden, jotka tässä tekivät mieliänsä myöten, nousi Ruotsissa kapina, jossa myös Suomalaiset ottivat osan Erik Pukin aikana Korsholmassa. Erik pantiin wiralta 1439 ja Ruotsalaiset valitsivat omalta maalta Kaarle Anutson Bonden waltakunnan hoitajaksi. Isoisten kateudesta täytyi hänen pian jättää siansa ulkomaalaiselle miehelle Kristofferille Baijerista, jota Pettukuninkaan kutsuttiin, sentähden että silloin olewa katorvuosi pakotti ihmisiä syömään pettu-leipää. Woudesta 1412 asti oli maan parasta katsoma, yhteisesti kunnioitettu Magnus Olai Lawast pishpana Turussa. Hänen toimestansa perustettiin lakki luostaria, jonka kautta lakki uutta kaupunkia ki il-

maantui; sillä kauppa-kaupungin vapaus aneettiin niitä lähellä oleville kylille: Raumalle (1441) ja Naantalille (1443). Tätä ennen mainitaan jo (1424) Borfoota kaupungiksi. 93 vuoden ijällä jätti Magnus Wirkansa (1450) ja kaksi vuotta sen jälkeen lopetti toimeliaan elämänsä. Sill'aikaa oli Kristoffer kuollut (1448) ja Kalmarin-yhteys rauennut. Ruotsalaiset valitsivat kuninkaaksensa mainitun Karle VIII:nen Knutsonin. Tästä seurasi wäلتtämättömäs-ti sota Tanskanmaan kanssa. Waarallisempi kuin Tanskalaisien walta oli kateus, joka nousi woimallisesa aatelisssa omanmaista hallitsiaa kohtaan. Karle sytättiin siis hallituksesta. Wähää jälkeen hän taas kutsuttiin hallitukseen, josta hän oijetens toisen kerran sytättiin; mutta kolmannen kerran hallitukseen päästyän-sä hän kuoli kuninkaana w. 1470. Hänen kuolemal-lansa ei sota kuitenkaan loppunut, sillä Tanskalaiset tahtoivat wäلتtämättömästi hallita Ruotsia, johon vanhempi Sten Sture oli walittu waltakunnan hoitajaksi.

Waiikkansa puolesta ei Suomen=maan olisi pitänyt ryhtymän näihin kapinoihin, mutta niin ei kuitenkaan käynyt; sillä, Tanskanmaan kuningailta ylllytettyinä, Wenäläiset rupešiwat tunkeilemaan maahan. Waiikka nämät tunkeilemiset oliwat paremmin ryöstöretkiä, kuin järjellisiä sotia, niin ne oliwat kuitenkin häwittä-wäisiä, ja sen wuoksi waaralliset, että hallitsewaiset, koko toimellansa Tanskan=maahan kiinnitettyinä, ai=noastansa kiireemmiten ehtiwät Suomen=maasta mur=

hetta pitää. Se apu oli warsin mitätön, mikä Ruot-
 sista oli saatava, ja jos joskus suurempi sotawoi-
 ma tuliki, niin siitä oli hiukan, taik'ei ollenkaan
 hyötyä, sillä maa oli niin raivattu, ett'ei sota-jouk-
 koa taidettu pitää koossa yhdessä paikassa. Suuret-
 si Wenäjän sodaksi kutsutaan tavallisesti niitä le-
 wottomia aikoja, jotka kestiwät w. 1473—1510 asti.
 Tällä ajalla perustutti Erik Akselson Totti maan-
 turwaksi nykyisen Savon-linnan (w. 1475). Tämän
 aikainen merkillinen tapaus on Wiipurin paukaus.
 Wenäläiset olivat kolme kuukautta piirittäneet Wi-
 puria, jossa urhoollinen Knut Bosse oli päällys-
 miehenä. Heidän piti 30 päivänä marraskuussa w.
 1495 syöffeimän kaupunkiin wäkirynnäköllä, mutta
 siinä samassa pölähti osa heistä suurella paukauk-
 sella ilmaan. Urwattawasti oli maahan kaimettuna
 ruutia, joka wihollisen lähestyessä wiritettiin. Tästä
 tapauksesta pidetään Bosse suurena noitana. Mutta
 tämä apu auttoi ainoastansa hetkeksi, sillä waikka
 Wenäläiset meniwät tiehensä, niin he kuitenki pian
 palasivat takasin ja häwitykset, jotka olivat teke-
 mäisillänsä Suomen-maan kansattomaksi, kestiwät wuo-
 teen 1504 asti, jona wäli-rauhaan suostuttiin. War-
 sinainen rauha tehtiin wasta w. 1510, jossa wan-
 ha Päähkinäsaaren rauha pantiin perusteeski. Sota
 Wenäläisien kanssa oli nyt lopetettu, mutta Suo-
 men-maa ei tullut sentään nauttimaan rauhan etuja.
 Tanskan-maan kanssa kesti vielä riita. Amiral Sewe-
 rin Norrby häwitteli Suomen ranta-maita, ja hä-

nen ala-päällikkönsä Otto Ruuth rynnäsi Turkuun, ryösti sen ja vei pois asujota. Sill'aikaa oli vanhempi Sten Sture (1504) kuollut, ja Swante Sture tullut waltakunnan esimieheksi. Hän kuoli w. 1512, ja poikansa, Sten Sture nuorempi, pääsi hänen sijaansa. Tämä kaatui (1520) wastustaisssa Tanskanmaan kuningasta Kristiania II:sta, joka silloin otettiin Ruotsin hallitsijaksi. Rankaistuksensa wastustajojta, ja wahwistaaksensa waltansa mestautti hän ruunaus-päiwänänsä kaikki, joita hän piti waarallisina. Tämä surma, joka tässä Tukhulmin werisau-
nassa sattui isompiin Ruotsalaisihin, oli myös aivottu ruunaukselle kutsutuille monille Suomalaisille. Mutta kuin eiwät he menneet sinne, ja niinmuotoin wälttiwät kuolemansa, lähetettiin Hemming Gadd Suomeen, jossa hän kuninkaansa werituumioita täytti siksi että hän itseki kuninkaan käskystä mestattiin.

Näitä rajutöitä tehtäissä kuljeskeli Gustaw Erikson Waasa Da'alan=maassa. Baetesfansa tyrannin takaa=ajajota, täytyi hänen lymytellä itseänsä wälistä olki=kuormassa, kellareissa ja kuopissa, wälistä taas käydä talonpojilla riiehtä puimassa; useasti joutumaisillaan Tanskalaiſien käſin hän säilytti hengensä melkeen ihmeellisellä tawalla. Salomielinen halu auttaaksensa koto=maatansa wapauteen rohwaſi hänen intonsa ja woinansa. Wiimein hän sai rehelliget Daalalaisetki myöntymään wastuksen wetoon. Tämä luonnistui hänelle niin, että hän jo

w. 1521 walittiin waltakunnan esi-mieheksi. Hän lähetti myös Suomeen sota-joukon, joka ei kuitenkaan saanut wäkiwaltaa tekewiä woimallisempia Tanskalaisia lantumaan. Erinomaisempi oli niistä muutama Saksan ritari Junker Tuomas, Turun linnan päällys-mies. Hän joutui kuitenkin wiimein Gustawin miehien käsiin, jotka pahoista töistänsä hirttivät hänen niini-köydellä. Suomen wiimeinen paa-wilainen pispä, Arwid Kurkki, joka ei nähnyt enää itsellänsä olewan turwaa Ruusiston linnassa, koki paeta Ruotsiin, mutta hukkui matkalla mereen. Sill'aikaa oli Gustawilla Ruotsissa hywä menestys. Kalmarin-yhteys oli rikottu ja Gustaw Waasa walittu Ruotsin kuninkaaksi (1523). Nyt hän sai Suomesta paremman murheen pidetyksi ja suuremman sota-woiman sinne lähetetyksi, jonka tähden se myös wielä samana vuonna pelastettiin Tanskalaisien wallasta.

Baawinwallan loppuessa lainehti weri Suomessa. Näiden alinomaisien rasittawaisien sotien aikana pidettiin sentään paljon murhetta maanwiljelyksestä ja kansan siwistyksestä. Maan sisustat eivät kuitenkaan olleet takamaita paremmat, ja rahwaan paljous luullaan nousseen 5:teen taikka 600,000 henkeen. Täällä niinkuin muuallaki, oli kuitenkin Kristin-oppi, ehkä ihmisten lisäyksillä sekoitettu, kansan suuri siwistyyttäjä. Teiden harwaus ja seurakuntien laajuus oli kyllä syy siihen, että ensin osa kansasta eli nihersti suuremmassa tietämättömydessä kuin paa-

wilaisettaan papit pitivät tarpeellisena. Isojen seurakuntien jakamisella kojeteltiin tätä parata. Baawilaisien piispojen ansiot Suomesta ovat suuret, ja monta erinomaisen jaloa miestä, jotka istuivat Turun piispan-istuimella, ovat ansainneet jälkeistensä kiihtollisen muiston. Tietojen valo wiritettiin. Synwempää oppia ei kuitenkaan saatu omahan maahan asetetuissa oppi-paikoissa, waikka Turun ja Rauman kouluja ylistyksellä mainitaan. Joukko Suomalaisia läwi ulkomaan opistoissa, ja heidän edestymisensä ja kuuluiisuudensa todistawat esi-isämme rakastaneen tiedollisuutta. Lutherin puhtaan opin tuomisesta asti alkaa uusi aika ja aukenee Suomelle kansoinensa uusi polku eteyntymään.

Saatuansa kuninkas-wallan wahvistetuksi ja wisseyden naapurien sowusta, käänsi tämä jalo mies Gustaw toimensa sisällisen tilan parantamiseen ja auttamiseen. Tässä asiassa hän piti awullisimpana ja paraana keinona Lutherin toimittamaa opin puhdistusta. Arwid Kurkin kuoltua piispanwirka vielä oli awoin, ja sentähden hänellä oli toimituksensa täyttämiseksi vähemmän esteitä. Ensimmäinen Lutherin oppia saarnaawa pappi oli Suomessa Pietar Särkilaksi, joka oli opetteleinut Wittenbergin kauptungissa. Martti Skytte pääsi tähän maahan ensimmäiseksi Lutherilaiseksi piispaksi w. 1528. Hänestä ja muutamista muistaki Lutherin oppia harrasta-

wista miehistä, jotka Saksan=maalla opittuansa, olivat palajaneet koto=maahansa, juurtui Lutherin oppi. Kirkossa ei tarwittu enää opettaa latinan kielessä, waan kirkonmeno saatiin toimittaa maan omalla kielessä, jolla muutteella oli iso askel otettu kansan walistukseksi. Waikka wanhaa oppia hyljätessä wanhatti opin=laitokset taukosivat, niin toimitettiin kuitenkin niiden sijaan wähitellen uusia, joissa papiksi tulewien opetus oli pää=asiana. Tällaisen muisto=merkin asetti itsellensä Turun koulu=rehtori Mich. Agrikola Suomalaisien kirjojen toimittamisella. Ensimmäisenä suomalaisena kirjana pidetään rukous=kirja, joka on painettuna Tukholmisssa w. 1544. Neljä vuotta senjälkeen tuli uusi testamentti suomenkielisenä ensimmäisen painosta. Sen jälkeisinä vuosina hän toimitti painoon erinäisiä paikkoja vanhasta testamentista, niinkuin myöski muita suomalaisia kirjoja. Sitten kuoltua (w. 1550) piti Agrikola pispahan wirtaa w. 1554 asti, jona Turun awara hiippakunta jaettiin kahtia, että saataisi parempaa tointa pidetyksi kansan opetuksesta. Turun hiippakunta tuli Agrikolalle, ja koto=maasta myöski suuresti huolta pitäwä Paawali Juusten pääsi ensimmäiseksi pispaksi Wiipurin. Raupasta ja tawarojen liikunnosta otti kunnias pitääksensä murhetta. Tammiisaari (Sitniemi) sai kauppa=kaupungin erioikeudet 1546. Helsinki (nykyinen Wanhalla kaupunki) perustettiin w. 1550 Wenäjän kaupassa kulkewien tawaroin kokouspaikaksi. Ulwilan kaupunki muutettiin w. 1558 siunne, missä nykyinen

Bori on. Sen aikuiset typerämieliset kauppa-toimet olivat maan hyötymiselle esteiksi; sillä ne sulkiwat maakunnan kaupan muutamihin kaupunkeihin, ja estivät kaupunkilaisia viemästä tawaroitansa muualle kuin määrätuille paikoille (Tukhulmiin). Tähän tulivat lisäksi katovuodet ja näl'ät, niin myöski sota Wenäläisten kanssa, jonka tähden Suomi Gustaw I:sen kuollessa (1560), ei ollut aiwan kadehdittawassa tilassa.

Gustawin wanhin poika, Erik XIV, tuli kuningaksi, mutta Johan, joka oli enemmän rakastettu, oli saanut suuren osan Suomesta herttuakunnassensa. Jo isänsä elinaikana näkyi Johan tahtoneen siellä hallita itsewaltiaana ruhtinaana; ja vielä selkeimmin hawaittiin hänen tarkoituksensa sitte kuin vihattu welipuolensa oli pääsenyt hallitukseen. Kuunnattaessansa nimitytti Erik greiwejä ja wapaa=herroja, jolle maantiluksia annettiin wapaa=oikeudella perintö=omiksi. Tästä ajasta alkawat myös säterien wapaudet, sillä greiwin annettiin rustinki=welwollisuudesta wapauttaa kolme taloa, wapaa=herran laki ja aateli=miehen häneltä waan asuttawan talonsa. Waikka Erik sillä=lailla woimallisen aatelin hyödyksi wähen si waltakunnan tuloja, niin ei hän kuitenkaan ollut isoisien mielehinen, johonka Johan oli paraiten syypää. Tämä oli kuningasta ja kotomaata wihaawaiset ajatuksensa ilmoittanut siinä kuin hän nai Puolan prinsessan, ja, Puolan ja Ruotsin välillä tullessa sodassa, auttoi appiansa. Erik syytti weljeänsä ja

käski hänen tulemaan waltakunnan säätyjen eteen pitämään puoltansa. Johan kokosi Suomalaiset omaksi waroksensa. Turun linna piiritettiin ja Johan täytyi jättää itsensä Grikin waltaan. Neljä vuotta wankeudessa pidettynä hän pääsi irti. Epätasainen ja alakuloinen mielensä johdattiwat Griffiä äkkipäästä tekemään monta raju-työtä, jonka tähden Johan sai hänen syytetyksi hallituksesta w. 1568. Griik pantiin wankeuteen, jossa hän kuoli myrkystä w. 1577. Puolifollensa, Katharina Maunun tytarelle, annettiin Viiksialan kartano Kangasalon pitäjässä, jossa hän kuoli w. 1612 *).

Kuninkaaksi päästyänsä Johan III:s teki paljon melskeitä uudella messu-säännöllänsä (liturgilla), jossa oli paawin ja Lutherin oppia sekasin. Puolalaiselta puolifolltansa haukuteltuna hän tahtoi taas tuoda maahan jalolta isältänsä häwitetyin paawin opin. Tämä ei luonnistunut; sillä Lutherin opin arwo oli jo hywin tuttu maan pää-kansalle, ja Johanin weli, herttua Karle, nousi Lutherin opin puolenpitäjäksi. Toimiensa menestykseksi Suomessa yhdisti Johan (1583) Suomenmaan molemmat hiippakunnat, koska se muutoin kelpo pispä Ericus Erici näytti olewan kuninkaan toimelle awullinen. Mitä aikoina määrättiin kaksi salpietarin-keitosta Suomeen (1575).

*) Hän kuoli 63 vuoden ikäisenä, asuttuansa Viiksialassa 31 vuotta, ja haudattiin Turun tuomiokirkossa olemaan Tottilaisten hauta-kammioon. Suomentajan lisäys.

Baikka Johan eritoden rakastiti Suomen=maata, joka häneltä sai Suuren=ruhtinamaan nimenki 1587, niin hallituksensa oli kuitenkin raskas opin=riidoista koituneiden eriseurojen tähden ja sen rasituksen puolesta, mikä seurasi Wenäjän sota, vuodesta 1572.—1595 asti, jona rauha tehtiin Täysinässä. Suomi oli huonossa tilassa Johanan kuollessa 1592, ja tuli vielä huonompaanki pojan Sigismundin hallituksessa. Silloin oli Suomi veri=tantereena, sekä uskon=opillisissa että waltiollisissa wehkeissä. Sigismund oli kaswatettu paawin opissa ja oli sille myös kiivaudella uskollinen. Setänsä, herttua Karle, joka suojeli Lutherin oppia, ja toivoi itsellensä Ruotsin ruunua, kutsutti säädyt kokoukseen Upsalaan 1593, jossa Lutherin oppi wahvistettiin Ruotsin ainoaksi hallitsewaksi pää=opiksi. Tämän päätöksen alle ei tahtonut Sigismund kirjoittaa, mutta pian hän hawaitti täytywänsä sen tehdä. Wähää jälkeen ruunauksensa hän palasi Buolaan, ja herttua tuli waltakunnan esimieheksi. Hänen tyly käytöksensä isoista kohteen oli syynä siihen, että he tekivät sowingon Sigismundin kanssa, josta nousi kaksi lahkoa: kuninkaan ja herttuan. Herttua pääsi Ruotsissa pian voitolle, mutta ei Suomessa, jossa toineliäs ja kuninkaallensa kiween kowaan uskollinen Klas Fleming oli Sigismundilta määrätty pää=wallitsiaksi. Raimunmaan talonpojat, jotka näkiwät hänestä kärsiwänsä wastuksia muutamissa heille suostutuisissa erioikeuksissa ja joita herttua oli ylllyttänyt wastustele=

maan väkivaltaa väkivallalla, rupešivat Flemingiä vastaan tappelemaan w. 1596. Kapinoitseminen lewišä myöš muilleki maan-paikoiille, mutta tukahduttettiin Flemingiltä, ja kapinoitšiat rankaistiin fireesti w. 1597. Tämä kauhistaawa sota, joka wei 11,000 ihmisen hengen, kutsuttiin nuija=sodaksi, sentähden että talonpojilla oli nuija sota=aseena. Kohta sen jälkeen kuoli Fleming ja hänen jälkeiseksensä walittiin Arwid Stolarin, jolla, ehkä muiten kelpo=mies, ei kuitenkaan ollut Flemingin nerollisuutta. Karle tuli nyt Suomeen, mutta täytyi asian ajamata palata takasin. Stolarin tunkei puolestansa Ruotšin, mutta ei saanut mitäkään warteen. Wähää jälkeen kuin Ruotšin waltakunnan säädyt ilmoittiwat Sigismundin olewan hallitus=wallasta weroitetun (1599), jätettiin hallitus herttua Karlelle. Samaan aikaan päätettiin woiitto pyydettäväksi Suomalaisista, joka myöš saatiinki ennen vuoden loppua.

Nyt oli Karle IX:säs kuninkaana. Weren juokfutukset seurasiwat hallitukseen tuloansa; mutta jos Suomi hänessä sai sellaisen hallitsian, kuin tarwittiin sen sywiä haawoja parantamaan, todistakoon nimityksensä hyvä kuningas. Kireydellä ja yksiwakaisuudella hän runtoi aatelin, joka ylpeydesfänsä piti talonpoikia orjina, niin myöski woudit, jotka riistiwät laittomia weroja. Paljon tämä talonpoikais=kuningas toimitti maan ja kansan hyödyksi yhtenätoista hallitus=wuotenansa, waikka hän oli melkeen koko ajan sota=wehkeissä. Sillä ajalla oles-

keli hän useasti Suomessa, jonka puutteita hän sillä lailla tuli tuntemaan. Ruotsiin matkustaissa ympäri Pohjanlahden, hän määräsi Pohjanmaalle uusia kaupungin sijoja. Vaikka hänen voitokkaat sota-aseensa poistivat vihollisia Suomen-maan rajoilta ja Jaakko Pontusson De la Gardie (laiska Jaakko) ryntäsi aina Moskowan kaupunkiin asti, vähensivät kuitenkin maan voimat ja kalliista ajoista kuultiin monta walitusta. Sotiansa päättämätä kuoli Karle w. 1611 ja jalo poikansa

Gustaw II Adolphi otti rasintunutta maata hallitaksensa. Monet koto- ja ulkomaalaiset sodat olivat ylellensä maata näännyttäneet ja sen aikuiset mieli-alat, jotka hämmensivät ja hiiasivat wapaaman kaupan ja liikunnan kurtumista, estivät maata voimistumasta. Vaikka Karle IX:nen toimet olivat tuimat, oli vielä kuitenkin aatelin käsissä suuri walta. Suuri osa waltakunnan maita oli pois lahjoitettu, jonka wuoksi werot olivat sitä rasittawimmat muulle kansalle. Maiden saajat elivät melkeen kuin koko ruhtinaat ja kiskoivat talonpoikaiselta aluswäeltänsä ylellisiä weroja. Suomessa, joka oli hallitus-istumesta etempäänä, wallitsi oman-käden oikeus enemmän kuin laki; ei edes kuninkaan wirtamiehekkään saaneet olla woihallisten herrojen wäkiwallasta rauhassa. Ensimmältä Gustaw ei taitanut eikä tahtonutkaan tätä menoa woihallasti wastustella, mutta sitte kuin waltansa oli wäiwistunut hän wastusteli wäärinkäyttöksiä niin paljon kuin niinä aikoina oli mah-

dollista, joina waltakunnan kaikki palvelus-wirat olivat aatelin haltussa. Monet lahjoitetut maan-tilat otettiin takasin ja kaikki la'ittomat otot kiellettiin kowasti. Uusi aika oli nousemassa niistä parannuksista, joita joka haaralla toimitettiin. Suomen-maan työtoimellisuus perustettiin ja porwarisääty rupeesi saamaan jonki arwon. Uusia kaupungeja ilmaantui ja moni wanha sai enennetyt eriluwat. Kauppajärjestyksessä w. 1614 tehtiin eroitus walta-kaupungille ja maakaupungille. Lain wafawammaksi wotmasapidännöksi asetettiin Turun howi-wikeus w. 1623. Yhteisestä nuorison opetuksesta pidettiin toimellista ja taidollista murhetta. Wuonna 1618 Suomi taas jaettiin kahteen hiippakuntaan: Turun ja Wiipurin. Koululaitoksien parannukset owat tämän kuninkaan kuolemattomat ansiot ja ilmoittawat, miten hän harraasti siweyttä. Tästä seurasiwät suuret hyödyt. Waltakunnan opin-laitokset (koulut ja gymnasiumit, joista viimeiksi mainituista nyt ensikerran puhutaan, ja joista yksi tuli täysiin toimiin Turussa w. 1630) owat tehneet alaisemmalle kansalle mahdolliseksi pääsemään taitojensa kautta niihin kunnia-tiloihin, joita aateli siihen asti ptti sukunsa omaisuutena. Tämöisillä toimilla Gustaw ansaitsi kansansa rakkauden. Sen aikuisista sotaherroista hän oli ensimmäinen sankari. Hänen kaswattamien sota-sankarien seassa Suomi näki omiansa monta, ja Gustawin aikuisissa sodissa tulivat Suomalaiset Euroopan upeimpien sotioiden lukuun. Gustawilla oli monta sotaä käytä-

wänä ja näillä hän lawensi maatansa ja enensi kunniaansa. Isältänsä kesken jäänyt sota Wenäläisten kanssa, päättyi Stolbowassa tehdysnä rauhassa w. 1617, jona Ruotsi sai Inkerin-maan ja Käkisalmen läänin. Sill'aikaa pidettiin säätyjen kokousta Helsingissä (1616). Tavallisesti Suomi lähetti puolusmiehiä herroin-päiwille Ruotsiin, mutta wälistöäin niitä kutsuttiin Suomesfakti kokoukseen. Gustaw, saatuansa rauhan kaikkien naapuriansa kanssa, lähti Saksamaan 30 wuotiseen sotaan, jossa hän tappeluksessa lähellä Rützin kaupunkia heitti hengensä w. 1632. Hän jätti ainoastansa yhden Kristina nimisen tyttären jälkeensä, joka tuli hänen jäljestänsä hallitukseun.

Tämän neronsa ja oppinsa puolesta erinomaisen naisen ala-ikäisyyden aikana hoitawat waltakunnan sisällisiä menoja ja Saksan sotaa Gustawin likimäiset ja uskolliset miehet Akseli Oksenstjerna j. m. Sill'aikaa jätettiin Suomen-maan wallitus (1637—1640 ja 1648—1650) greiwille Behr Brähelle, jonka palawa raffaus, nerollinen ja harras uutteruus ja wäsymätön toimi meidän maan parasta walwoessa owat tehneet nimensä ja muistonsa jokaiselle Suomalaiselle unhohtumattomaksi. Greiwin aika on Ruotsalaisilla pysynyt puheen-partena näihin astikka. Rasittawilla matkoillansa hän tuli näkemään ja tuntemaan maan puutteita, ja wäkewä toimensa sai hallituksen niitä parantamaan. Monta talon-toimeen koskewaa tarpeellista laitosta saatiin ai-

loin; suuret seurakunnat jaettiin pienempiin osiin, autiomaita ruvettiin viljelemään ja kaupungeita perustettiin. Uusia kouluja asetettiin myöski ja niiden seassa gymnasiumi Wiipurii; mutta löstawimman ansion töistänsä Brabe sai muuttaisiansa Turun gymnasiumin akatemiaksi, jonka owet juh- lallisesti awattiin 15 p. heinäkuussa 1640, pois- tamaan tyhmyyden synkeyttä meidänki maassa; sillä tämä päivä oli juhla-päivä koko Suomen maassa. Hänen toimelias ja arwokas apunsa viimeksi mai- nitussa työssä, oli Turun piispa Isaaq Rotho- wius. Näiden miehien toimesta tuli myös koko Raamattu suomenkielisenä präntistä w. 1642. Sen owat suomentaneet rohweessorit G. Peträus ja M. Stodius, niin myös kirkkoherrat S. Hoffman ja G. Favorin. Samana vuonna tehtiin Turkuun ensimmäinen kirja-präntti. Postit ja keskiwarit tuli- wat myös näinä aikoina asetetuiksi. Mutta tässä laiketikki hohtawassa taulussa on sentään monta tum- maa pilkkuaki. Että Suomen tilaisuuski oli perätin wähä ilahduttawa, sitä ei sowi kieltääkään. Saksan sota oli wienyt wäen ja rahan, waikka kansa, so- kaiistuna monilla woitoillansa ja ansaitulla kunnial- lansa, ei hawainnut sywiä haawojansa. Wero-miehet peijailiawat sanomattomasti maksajoita. Tuomari möi tuomio-istuimessa oikeuden enemmän tarjoowalle. Jublaajan moisena Kristiina oli korkeammalle aa- telille jakanut suuret maantilustat, joiden haltiat omaiksi woitoiksensa käyttiwät wäärin waltansa ja ra-

sittivat aluswäkeänsä, joidenka oikeutta laki waan weltosti woi suojata. Waikka alaisemmat säädyt waltittiwat julkisesti kuninkaannan (Drottningin) tuhlausta, niin ei hän siitä huolinut. Näytti muka sille, että Kristiina päättäkauten tahtoi niin hallita, ett'ei häntä kairwattaisi hallituksesta luopuesansa, minkä hän, astaa kauan ajateltuaansa, teki w. 1654, jolloinka se tuli orpanallensa Karle X Gustawille.

Tämän lyhyt (†1660) hallitus-aika, joka kului paljaita sotia käydessä ja woittoja saadessa, korotti kyllä sota-kunniä, mutta köyhdytti waltakuntaa, eikä antanut kuninkaalle ollenkaan aikaa pitää sisällistä hallitusta mielessä. Myös Suomikin oli silloin wäihän aikaa sota-tantereena. Herroin-päiwillä waatiwat alaisemmat säädyt, niinkuin jo Kristiinanki hallitessa (herroin-päiwillä 1650), pois lahjoitettujen ruununtilustojen takasin ottamista; mutta siitä ei lähtenyt mitään. Mksi niistä, joka tämän asian tarpeellisuutta kiwasti wäitti, oli oppinut, rohkea ja toimelias Johannes Terzerus, joka, pispana Turussa (1658—1664) ollessaan, waikutti paljon hyvää waltistuksen lewityksellä. Matelin ja myös muutamien wirkaweljiensäki wiha, johon hän tämän tähden joutui, oli syynä siihen, että hän Karle XI ala-ikäisenä ollessa hoito-hallitukselta (joka kesti w. 1660—1672) pantiin pois Turun pispnan wiralta. Tämä hallitus oli turmelewa; omaa hyötyänsä etsiwäiset isowaltaiset eliwät mieltänsä myöten, eiwätkä unohthaneet hyödyttää itsiänsä kansan kustannuksella ja rasituksella, warsin

lufua pitämätä waltakunnan kunniasta ja armosta. Mieliltä mielin laiminlyötiin Karlen säädyllinen kaswatus; sillä hallitsijat tahtoivat edeskinpäin wälttämättömästi pysyä hallituksessa. Hallitukseen päästyänsä Karle osoitti olewansa kaitin puolin kelmollinen wirassansa. Sydämensä pohjasta hän oli karmistunut niille, jotka waltakuntaa oliwat polkeneet ja turmelleet. Hän näki waltakunnan puutteet, ja koki woimansa perästä niitä parata. Lahjoitettujen talojen takasin ottaminen päätettiin herroin-päiwillä 1680, ja se asia pantiin toimeen säälimätä ja ehkä wälistä ylö'n tyllystifi. Tästä seurasi ensin werojen huojennus maakunnalle ja yhtähywää waltakunnan tulojen lisäys, jotka kaikki käytettiin sen parhaaksi. Toinen kelpo toimitus oli talojen jako (1682) ruoteiksi ja rustholleiksi; joka ruotitalon piti toimittaman sota-taikka meri-miehen (hätsman), ja joka rusthollin hewosen ja miehen. Tämän wäen elatukseksi täytyi talon isäntien antaa sotamiehille töllin-maata, ja upseerit saiwat ruunun-taloja asuttawiksensa. Talouden puolesta tehtiin paljon, elatuskeinoja kehoitettiin niinkuin kauppaaki, waiikka siinä osotettiin suuri erhehdys, että wissien tawaroiden tekemisen ja myömisin lupa annettiin erinäisille seuroille. Suono käsitys wapaasta liikunnosta oli syy siihen, että herroin-päiwillä (1680) päätettiin monet uudet kaupungit Suomesa jätettäwiksi autioiksi ja asujaimet käskettiin muutamaaan wanhempiin kaupunkiin, joidenka kaupat uusien ilmaantumisella oliwat wähen-

neet. Tämä päätös ei tullut kuitenkään täytetyksi. Tarpeellisten taitojen ja valistuksen leviämisestä pidettiin huolta täydellä toimella. Miten suuri taitamattomuus ja epäluulo vielä oli kansan menoissa, havaitaan niistä monista lain-asioista, wainoukista ja kärsimisestä, mitkä kohtaisivat monta noidaksi ja lumoojaksi luultua henkeä. Koulu-laitokset, joilla oli toimeliaana puolustajana silloin Turun piispa, wanhempi Johan Gezelius (1664—1690), saivat tuta useammat osotteet kuninkaan hempeydestä. Meillä vielä pidettävä kirkkolaki ja wirsikirja toimitettiin niinä aikoina. Wiimeiset wuodet Karlen hallitusajasta (1695, 96, 97,) ovat surulliset muistot silloisista nälkä- ja kuolin-wuosista, joina Suomi kadotti suuren osan kansastansa. (Turun hiippakunnassa kuoli lokakuusta 1696 heinäkuuhun w. 1697 asti 60,370 henkeä). Karle kuoli 1697. Hänen hallituksensa aikana oli Suomella ollut sodista rauha, mutta sitä enemmän se sai tuta niiden häwittäwäistä menoa pojan Karle XII:nen aikana.

Tämä nuori hallitsia hawaitti itsensä pian kie-taantuneeksi sotiin naapuriansa, Tanskan-maan, Puolan ja Wenäjän kanssa (suuri Pohjan-sota, iso wiba): Wenäjää hallitsi tsar Pietari, jonka sydämessä paloi eläwä halu tehdä maatansa woimalliseksi ja arwoiseksi. Walmistaaksensa Eurooppalaiselle sivistykselle tilaa, hän tahtoi omistaa Itä-meren rannoilla olewat maat, jotka silloin oliwat Ruotsalaisien haltussa. Sota aljettiin 1700. Pian oli Tanskanmaa

somintoon pakotettu, ja vielä samana vuonna wot-
 tettiin tsar Pietari suuressa tappelusssa Narwas-
 Wironmaalla. Karle kääntyi nyt Puolan kuninka-
 han Augustiin päin, joka pakotettiin ruunustansa
 luopumaan 1706. Pietari, joka oli waarallisin wi-
 hollinen, ja senaitkaa wapaa muista, ei ollut jouti-
 laana; Inferin-maan voitettunsa hän alkoi perus-
 taa Newan suuhun Wenäjän uutta pää-kaupunkia,
 Pietarporia, w. 1703. Uika ajalta Pietari oli tun-
 teinut Suomeenki. Puolasta kului Karle Wenäjän
 sifustaan, mutta lyötiin Pultawassa w. 1709 ja
 hänen täytyi paeta Turkin maalle, missä hän oleskeli
 5 vuotta. Suomen-maan kimppuun käytiin nyt täy-
 dellä todella. Warustetut kaupungit, Wiipuri, Rää-
 salmi ja Rappeenranta voitettiin 1710. Suomi oli
 taas ajaksi wapautettu isommista sotarynnäköistä,
 sillä Pietari oli Karlea takaa-ajamassa Turkin-maa-
 han, missä hän oli warsin hukkaan tulemaisillansa,
 mutta pääsi onneksensa pakoon. Sill'aitkaa ryöstet-
 tiin Rajaanin kaupunki, ja tätä meteliä kutsuttiin
 farka-sodaksi, muutamista Wenäläisiltä pois ote-
 tuista farka-pakvoista (1712). Seuraawana vuonna
 Pietari tuli taas Suomen maahan. Genraali Lybel-
 ter, joka siellä oli päällismiehenä, ei uskaltanut ru-
 weta täysinäiseen tappeluun, waan wettäisi takasin.
 Koko meri-puoli Suomea jäi sillä lailla helposti
 Wenäläisien käsiin. Tästä nousi wat mielipahat ja
 genraali Armfelt pääsi päällismieheksi. Wähempi
 tappelus oli Belkänään järwen wieressä, jonka pe-

rästä Armfelt kulki Raimunmaalle, missä tukewam-
masti tapeltiin Rawon kylässä Isohyrön pitäjässä
(19 p. helmik. 1714). Wenäläiset voittivat ruhti-
nas Galitzinin johdatuksella. Wähää myöhemmin
voittivat he myös meri-tappeluksessa ulkopuolella
Sankenientä ja ennen vuoden loppua oli Suomi
tyhjä Ruotsalaisista. Rajaanin linna oli heillä wii-
meiseksi haltussa, joka w. 1715 voitettiin, ja kaksi
vuotta sen jälkeen pamautettiin hajalleen. Sill'ai-
kaa oli kuningas tullut Ruotsiin ja nähnyt wiholli-
stensa lisääntyneen. Karle olisi suostunut rauhaa te-
kemään sen waarallisen Pietarin kanssa, mutta, hä-
nen wiisaan ministerinsä Görtzin tätä toimittaisa,
hän ammuttiin w. 1718 Fredrikshallin kaupun-
kia piirittäisä Norjassa. Luopumisellansa melkeen
kaikista majestätin-oikeuksista osti sisarensa, Ulrika
Eleonora, hallituksen, jonka hän w. 1720 jätti
puolisollensa Fredrik I:selle Hessenistä. Wallan pääl-
lä olewai set eiwät tahtoneet tehdä rauhaa Wenä-
jän kanssa, mutta pian he näkiwät itsensä siihen
pakotetuiksi, ja Uuden-kaupungin rauhassa (1721) ka-
dotettiin Lihwin-maa, Wiron-maa, Inkerin-maa ja
etelä-puoli Karjalan maata ynnä kaupungit: Wiipu-
ri, Kätkäsalmi ja Sortawala, (suurin osa nykyisestä
Wiipurin läänistä).

Iso wiha oli nyt loppunut, ja Ruotsi oli taas
saanut melkeen koko Suomen-maan, mutta tämän
maan tila oli surkea. Kaikki onnettomuudet, mitkä
sainki voitettua maata woiwat kohdata, oli Suomi

kärsinyt. Laveat maa-alat olivat autioina, pellot kylwämätä, kaupungit tyhjinä asujaimista ja koko kauppa häwinnyt. Kansasto oli vähentynyt 150:neen taikka 200,000 henkeen. Maata auttaaksensa Ruotsalaiset tekivät mitä suinki köyhtyneessä tilasjansa jaksivat. Wähitellen lisääntyi woinia. Bispän-istuin muutettiin kadotetusta Wiipurista Borwoon kaupunkiin, johon myös gymnasiumi laitettiin. Uusi kouluasetus toimitettiin, aateli- ja pappi-sääty saivat erioikeutensa; meillä vielä olewa kansallis- (civil-) ja rikos-laki otettiin herroinpäiwillä w. 1734 ja tuli suomenmetuksi w. 1759. Uuden rajan turwaksi warustettiin Gaminan kaupunki.

Karle XII:nen kuolemasta vuoteen 1772 asti, kutsutaan wapaus-ajaksi, sentähden että kinnikaan walta kaitin puolin wäheni paljaaksi nimeksi, tahi warjon wertaiseksi. Paljon tehtiin myös työtoimen puolesta, mutta nousneesta eripuraisuudesta, waltamiehien wäkillä, seurasi paljon wahinkoa. Molemmat lahkokunnat, hatut ja lakit, eivät pitäneet muussa yhtä kuin kinnikaan wallan vähentämisessä. Wälistä oli heistä yksi ja wälistä toinen hallitsiana; molemmat ottivat ulkomaalaisilta lahjoja, jonka tähden Ruotsi oli ainwastansa tahdoton ase muiden käsissä. Tässä tilassa alkoi hallitsewa lahkokunta pitää sotaa Wenäjän kanssa (24 p. heinäkuussa 1741). Tämä sota pidettiin ja päätettiin sillä lailla kuin jo edeltäpäin oli nähtäwänä. Eripuraisuus oli ylinnä, ja keskinäisissä wihoisjansa olivat eriseuraiset yhtei-

sen kotomaan hyödyistä huolettomat. Tätä sotaa ollaan kutsuttu Lappeenrannan sodaksi, sentähden että ensimmäinen tappelu alkoi siellä 3 p. syysk. 1741, jossa Venäläiset pääsivät voitolle. Vielä tapeltiin vuosikausi, ja 4 p. syysk. 1742 täytyi koko Ruotsin sotajoukon tauota sodasta Helsingissä ja jättää Suomen-maan. Venäläiset varustivat wäellänsä maan ja tahtoivat siitä tehdä itsenäisen wallan. Turussa tehty rauha (7 p. elok. 1743) antoi sentään Ruotsille takasin melkeen kaiken kadotetun osansa. Wenäjä otti itä-puolen Uudesta maasta ja Etelä-Sawon, niin myös osan Hämeestä ja Gaminan, Lappeenrannan ja Sawonlinnan kaupungit. Nymin joki tuli waltakunnan rajaksi. Sen warusteeksi perustettiin Rowisan kaupunki, ja 4 vuotta sen jälkeen (1749) ruwettiin Wiaporin warustuksia rakentamaan greivi Ehrenswärdin johdatuksella. Tämän sodan aikana Ruotsi oli tullut selkeämmin hawaitsemaan hyötynsä Suomen-maan pitämisestä; sen perästä ruwettiin suuremmalla tarkkaudella huolta pitämään sen wiljelyksestä ja sisällisestä hallituksesta. Näillä tarpeellisilla toimituksilla koiteltiin palkita karsittyjä wahinkoja. Jällellä olewien maakuntien wiljelemisellä tahdottiin palkita se wahinko, mikä kadotetuilla oli karsittynä. Glatus-keinojen parannus pantiin toimeen; kauppa riemastutettiin niiden sitaiden karkaisemisella, mitkä siihen saakka oliwat sitä kiinnittäneet; kaikellaisien tarpeellisien kaswujen istuttaminen aloitettiin, ja Ruotsin ollessa Bommerin

7:n vuotisesa sodassa, tuli Suomalaisille perunan viljelys tutuksi. Kosken-perkauksen hyöty tultiin myös hawaitsemaan. Samuel Ghydenius, P. A. Gadd ja P. Kalm toimittivat itsellensä arvoisan muiston kiitollisissa jälkeisissänsä. Tämä on ilahduttava puoli Fredrik I:sen hallituksesta (1720—1751) ja myöski sen heikon, mutta lempeän Adolf Fredrikin Holstein-Gottorpista (1751—1771). Näiden, erinomattain viimeiksi mainitun ajalla olivat erilahkosilla alinomaiset riidat, jotka tekivät monen maansapuoltajan jalokkaat toimet tyhjiksi. Nyt olivat myös aateli ja muut waltakunnan säädyt tyhkömyttönään erinneet toisistansa, ja siintä sai mahdollisuus asetuksien korjaukseen alkunsa. Nuorella ja nerokkaalla walta-prinsillä Gustawilla luultiin olewan kyllä rohkeutta ja wimaa tätä toimittamaan. Hallitukseen noustuansa (1771) hän osoitti omalla toimittamalla kapinoitsemisella (19—21 p. elok. 1772) tämän luulon olleen oikean. Uusi hallitus-sääntö tehtiin 21 p. elokuussa. Tämä, niinkuin myös se, kuninkaan waltaa vielä enemmän enentävä yhdistys- ja wakuutus-kirja, 21 p. helmik. ja 3 p. huhtik. 1789, ovat Suomen-maassa vielä paikansa pitäväiset perustusla'it.

Gustaw III:nen ensimmäiset hallitus-wuodet olivat sangen onnelliset; monta tarpeellista ja wiisasta parannusta ja laitosta pantiin toimeen. Suomen-maa jaettiin 6:teen lääniin (1775). Uusi howioikeus asetettiin Waasaan (1776). Uusia lakikuntia,

fibla-kuntia ja pitäjiä ilmaantui vanhojen jakami-
 sella. Maiden mittaus ja jako (iso-jako) toimitettiin
 ahkeruudella. Uusia kaupunkia tuli tulemistansa.
 Raupunkien porwari-kunta sai wakuutuksen, ett'ei
 mitään kauppa, elatuskeinoa, elikkä käsityötä enää
 jätetä erinäisen hengen halttuun, waan tawaroin kau-
 palla piti oleman vapaa kullu. Kauppa siis ku-
 koisti; Suomen-maiset metsän aineet käwivät kau-
 poiksi ulkomaalla ja osoittivat kotimaalle hyötynsä.
 Gustaw oli ylöllistä koreutta rakastawa ja waroja
 tuhlawä kuningas, kuitenkaan ei saa kieltää hänen
 sen siwussa olleen tieteidän, ihanneidän, ja myös
 niitä harjoittawien miehiän hyväiliän, niin että hä-
 nen hallituksensa oli loistawa ja erittäin merkkillinen
 Ruotsin kirjallisuudän-historiasa, johon moni Suo-
 malainenki sai itsellensä ansaitun sian (greiwi Creus,
 Choræus ja moni muu). Ihastuttawalla luonnol-
 lausa woitti Gustaw itsellensä pääkansan rakkauden,
 mutta kapinoitsemisella runnotut isoswaltaiset eiwät
 woineet leppyä hänelle heidän waltansa wähentämi-
 sen tähden, waan odottiwat tilaisuutta kostaaksensa.
 Se ilmaantuiki pian. Gustaw halusi sotian kun-
 niaa ja kuin woimakas Wenäjän keisariina Ka-
 tharina II:nen oli kietaantunut sotaan Turkkilaisien
 kanssa, näytti hänestä aika oleman sowliaas ottaak-
 sensa kaikki kadotetut maakunnat takasin. Sota We-
 näjää vastaan julistettiin (29 p. kesäk. 1788), ja
 waiikk'ei ensimmäinen meri-tappelu, Soglannin kohdalla
 (17 p. heinääk.), ollut mitään päättävä, näytti kui-

tenki alkui Gustawille olewan hyötyijä. Hän oli matkalla Pietarin kaupunkiin, mutta juuri silloin tekivät tytymättömät aateli-upsierit Anjalan liiton; kielsivät sotimansa ja yllättivät sotamiehiäki tottelemattomuuteen. Gustawin täytyi sotajoukkoinensa palata; paras tappelu-aika meni ohitse ja koko sota oli mennyt mitättömään. Kaksi vuotta pitkistettiin vielä sota muutteluwaisella onnella. Monta kowaa tappelusta tapahui vuoden 1789 kulussa, niinkuin maalla Parkumäellä 21 p. heinäkuussa, jossa Ruotsalaiset voittivat, ja merellä Ruotsinsalmella 24 p. elokuussa, jossa Wenäläiset pääsivät voitolle. Seuraawana vuonna (1790) sai Gustaw itse voitton Balkaalassa (29 p. huhtik.), mutta wähän aikaa senjälkeen hän joutui ranta-laiwastollansa Wiipurin lahdelta, josta hän kuitenkin onneksensa, waikka häwiöllä, pääsi tiehensä. (Wiipurin kujanjuoksu 3 p. heinäk.). Wiimeinen tappelus tässä sodassa oli Ruotsinsalmella (9 p. heinäk.), jona Wenäjän ranta-laiwasto perättömään häwitettiin. Wähää jälkeen (14 p. elok.) tehtiin rauha Wäärälässä, rajoja muuttelamata. Kaksi vuotta senjälkeen heitti Gustaw hengensä isowaltaiſien wihasta (1792).

Poikansa, Gustaw IV:jas Adolf, tuli hänen jälkeisekſensä. Suomi, joka nyt oli woimaan pääsemässä, kostui kostumistansa. Uusia wiljelyksiä pantiin toimeen ja elokeinoja lisäeltiin. Turussa ilmaantui, 1:nä päiw. marraskuussa 1797, huoneenhalitus-seura täysissä toiminissa, josta owat maan-

wiljelykselle ja työtoimelle olleet isot avut. Koskenperkausten paremmaksi toimellisuudeksi asetettiin sille hallitus (direktion) w. 1799. Kanssa oli viimeisinä 50 vuosina nähtävästi lisääntynyt. Vuonna 1749, jona henki=lu'un=taulut laitettiin, nousi wäestön luku 508,839 henkeen, mutta vuonna 1800 oli jo 837,152 henkeä. Puolisonsa kanssa Gustaw käwi Suomesa w. 1802, jona Turun uuden akatemian perustuskivi laskettiin. Tämä Suomen pää=koulu oli silloin suuressa arwossa: Borthan, Galonius, Franzen, Tengström oliwat sen kaunistus ja kunnia.

Uudet tapaukset oliwat Suomea kohtaamassa ja uusi tie oli sen kansalla kuljettavana. Gustawin itsepäinen wiha Ranskan keisaria Napoleonia kohtaan, joka silloin tahtoi määrätä Euroopalle la'it, tuotti hänelle sodan oman kytynsä Wenäjän keisarin Aleksander I:sen, Napoleonin silloisen liittolaisen kanssa. Greiwi Buxhöwden johdatuksella Wenäläiset tuliwat yli rajan 21 p. helmik. 1808. Se wähäinen Suomen sota=wäki, jonka yliseksi päämieheksi greiwi Klingspor oli pantuna, pakeni wähillä tepastuksilla rajalta sisämaahan. Wenäläiset rupešiwat sill'aikaa piirittämään Swartholman ja Wäporin warustuksia, jotka pian joutuivat heidän käsiinsä (edellinen 8 p. maalisk. ja jälkimäinen 3 p. toukok.). Sen sähinän ajalla oliwat muutamat jakokunnat Suomen maa=armeijasta taistelleet itsensä voitolle Siikajoella (18 p. huhtik.) Adlercreugin wäällyswallan alla Kewolahdella (27 p. huhtik. Adler=

creutzin ja greivi Cronstedtin, ja Bullkilassa (2 p. toukok.) Sandelsin wallan alla. Wenäläisien täytyi nyt paeta. Sitte nousi tappelus (14 p. heinäk.) Lapuan isossa kylässä, jossa Adlercreuz voitti Rajewskin, joka wei wäkensä Alawolle, jossa hän (17 p. elokuussa) taas voitettiin ja änkättiin Tamperelle. Wähempi osa Fieandtin haltussa olemaa Suomen sota=wäkeä lyötiin Karstulassa 21 p. elokuussa, ja sentähden täytyi pääsotajoukonki palata takasin. Wenäläiset, jotka nyt oliwat greivi Ramenskin johdossa, ajoiwat takaa, ja Kuonan sillan wieressä Kuortaneella nousi 1 p. syyskuussa werinen tappelu. Adlercreuz riensi woittamattomana sotakentältä Salmisiin, jossa Suomalaiset myös oliwat woitolla (2 p. syysk.), mutta heidän täytyi kuitenkin paeta. Kolmetoista päivää senjälkeen nousi päätöksen tekewä sota Drawaisissa (14 p. syysk.), jossa 14 tuntisen tappelun perästä Wenäläiset saivat pääwoiton. Suomalaiset kuljeskeliwat pohjaseen väin. Wielä nousi tulinen tappelus Suomesa Wirta=sillan wieressä Siensalmella (27 p. lokak.), jossa Sandels woitti Lutskowan, mutta hänen täytyi yhtähywää paeta tiehensä. Nyt oli jo talwi joutumallansa ja 19 p. marrask. tehtiin suostumus=firjat Dikijoella, jona koko Suomi jätettiin Ruotsin ja Suomen sota=wäeltä Wenäläisille. Suomalaiset oliwat jo tehneet Aleksanderille kuultaisuuden ja uskollisuuden walan, ja samassa ilmoitti keisarillinen julistus Suomenmaan yhdistetyksi Wenäjähän. — Ahwenen=maan

voitettuaan, jonka puolesta Döbeln kauvan oli taistellut, kulkivat Venäläiset kovan talven avulla Ahwonen-maan meren poikki Ruotsiin, samalla lailla kuin toinen jakokuntaki Barclay de Tolly nimisen päällismiehen johdolla kulki jäätä myöden Merenkurkun poikki. Gustaw IV:s oli jo pantu wiralta ja setänsä, Karle XIII:nes, oli kuninkaana. Sotaa pittästiin kaiten suwea, erinomaiseta höydytä, ja Ruotsin täytyi, Gaminan kaupungissa tehdysssä rauhassa (17 p. syysk. 1809), luopua Suomenmaasta, jona Bohjanlahti, Tornion ja Muonion=joet tulivat molempien sotiwien waltakuntien rajaksi.

Niin pian kuin Suomi oli kokonansa jäänyt Venäläisien halttuun, kutsui keisari Aleksander Suomen-maan säädyt kokoukseen Borwoon. Tämä aljettiin 25 päiw. maaliskuussa w. 1809. Wakuutus= elikkä wahwistus=kirjalla (27 p. maalisk.) wahwistettiin pysyväisiksi maassa olewa Kristinoppi ja perustus=la'it, niin myös kaitkien asujaimien yhteiset ja kunki erinäiset edustukset, wapaudet ja oikeudet. Aleksander wahwistettiin walalla Suomen suureksi=ruhtinaaksi 29 p. maaliskuussa s. w. Säädyt olivat ahkeroissa keskustelemisissä, ja kokouksen päätettyä (19 p. heinäk.) wahwistettiin heidän toimituksensa. Kaitki werot piti pysymän entisellänsä;

50 vuotta piti maan olemaan vapaana sotamiehiä toimittamasta, mutta sen sijaan piti wafansi-wero maksettaman; pankki piti laitettaman (se tehtiin 1811) ja Suomelle oma pää-hallituksensa asetettaman. Tämä hallitus-neuvous, jälestä w. 1816 Keisarillinen Senaatti, rupesti toimituksiinsa 3 p. lokakuussa w. 1809. Hallituksen päämieheksi maassa pantiin genraal-guvernööri, joka tuli pää-hallituksessa esimieheksi ja maassa olewan sotawäestön päällysmieheksi. Pää-hallitus, niinkuin kaikki muutki wähitellen asetetut yli-hallituskunnat, ja wirtakunnat saivat siansa Turussa, mutta (w. 1817) ne käskettiin muuttamaan Helsinkiin, joka oli wuodesta 1817 asti ollut maan pää-kaupunkina. Siellä piti Senaatti ensimmäisen kokouksensa 1 p. lokak. w. 1819. Niiden juttujen ja asioiden ajamiseksi, mitkä hallitukselta yksin olivat päätettäviä, asetettiin Pietariin keskustuskunta (comité) w. 1811. Tämä häwitettiin 1826 ja nyt ajetaan Suomen asiat itse hallituksessa, ministeri-walta-sihtieriltä, jota wuodesta 1834 asti sikkä on kutsuttu. Ne osat Suomenmaasta, mitkä Wenäjä ennen oli woittanut (wanha woittomaa), yhdistettiin w. 1811 nykyisiin woitetun Uuden Suomen kanssa. Biblian-Seura asetettiin Turkuun 1812, jolle nyt muutamat apu-seurat owat awulliset. Lutherilta puhdistetun opin muisto-juhlaa pidettiin w. 1817, ja samana wuonna julistettiin Turun hiippakunta arkki-hiippakunnaksi, ja sen uusi arkki-pispa papis-säädyn päämieheksi. Käsitöiden edes-

tymiseksi sai Tampere w. 1821 vapaa-kaupungin oikeudet, jotka sallivat niin ulko- kuin oma-maan-laihsien käsityön-tekijöitä sinne asumaan, vapaina kaikkista ruunun veroista ja ammatti-asetuksista; tarpeellisia työ-kaluja ja työ-aineita he saavat ulkomaalta tuoda tullia maksamata; heillä on myös vapaus joka paikassa myydä töitänsä. Keisari Aleksander, joka jo kahdesti oli Suomessa käynyt (1809 ja 1812), tulkki halki maan w. 1819 ja woitti joka paikassa kansan sydämet. Hän kuoli matkalla Etelä-Wenäjässä 1 p. jouluk. 1825.

Hänen sijaansa nousi welsjensä, meidän nyt hallitsewa keisari ja suuriruhtinas Nikolai, joka 24 päiv. jouluk. 1825 antoi hallitus-wakuutuksen Suomen kansalle, että se saapi pitää uskon-oppinsa ja lakinsa muuttamattomina. To hallituksensa alussa hän sai tilan näyttää rakkaudensa tiedolliselle siwistykselle. 4:tenä ja 5:tenä päivänä syysk. 1827 hämitti kauhea tulipalo Turun kaupungin ja sen akatemianki, joka oli keisari Aleksanderiltä saanut tuta paljon hywyttä ja huolen-pittoa, mutta keisari Nikolain runsaalla avulla tuli Helsingissä, jo syksyllä 1828, uusi Aleksanderin uniwersiteetti täyteen toimeen. Turkuun laitettiin gymnasiumi. Suomi jaettiin w. 1831 kahdeksaan lääniin. Mustialaan, joka on Tammelan pitäjässä Hämeenlinnan läänissä, tehtiin w. 1837 maanwiljelys-koulu, jossa opetetaan pellon-wiljelystä, niityn ruokkoa ja karjanhoittoa. Käsityön-tekijöiden ja wapriikkilaisien ope-

tukseksi toimitettiin sunnuntai-kouluja *) ja nykyisin (1847) määrättiin kolme teollisuus-koulua laitettavaksi. Uusi hovi-oikeus toimitettiin Viipurin w. 1839. Balta-kaupungin oikeus ja suuret kauppa-wapaudet annettiin niille kaupungeille, joilla ei silloin vielä niitä ollut (1830). Uusia kaupungeita on perustettu: Jyväskylä, Heinola ja Mikkeeli**), joissa oman maan käsityön-tekijät ovat wapaudetut ammatti-asetuksista. Bankien hoiton parannusta tarkoitetaan ojennus-huoneilla, joita on jo muutamia valmiina. Vuonna 1841 parattiin kaikki oppi-laitokset ja tehtiin myös uusiaki: Waasaan ja Kuopioon gymnasiumi, naisten-kouluja Turkuun ja Helsinkiin. Kansan walistuksesta pidetään myös huolta. Kaikkihin yhteisesti tarpeellisiin toimihin ojentaa esiwalta awullisen kätensä, niinkuin uusien wiljelys-maiden tekijöille, waprille, wuori-töille, koskenperkauksiin ja Saiman kairwautoon w. 1844 j. n. e. — 16 päiväinä maalisk. 1831, saatiin kirjallisuuden seura Helsingissä warteen; ja syyskuussa w. 1845 on

---

*) Ensimmäinen taikka ensimmäisiä Sunnuntai-kouluja Suomessa tohtii olla Turun; se awattiin toimitukseensa 6 päiväinä loka-kuussa 1833. Suoment. lisäys.

***) Jyväskylä sai kaupungin oikeudet vuonna 1837, Mikkeeli 1838 ja Heinola 1839. — Vuonna 1848 on Joensuun, Riperin pitäjässä ja Kontiolahden kappelissa, Kuopion läänissä, saanut kaupungin oikeudet. Tämä on siis toinen Joensuun niminen kaupunki Suomessa. Suoment. lisäys.

myös Witpuriinki samallinen seura toimitettu. Se piti ensimmäisen vuosijuhlansa 3 päivä 1846. Helsingissä olewa seura on paljon hyödyttänyt Suomen kieltä, kirjallisuutta ja historiaa. Sen toimella on mainioita käsi-aloja tullut ilmiin; joista on mainittawa Kalewala niminen kirja, jonka tohtori Elias Lönnrot on koennut kansan laulamista runoista. Baitsi näitä Kalewalassa olevia 32 runoa, hän on Suomen sydän- ja perä-maista koennut paljon muitaki runoja, arwoituksia ja sanalaskuja. Moni muu samaan työhön kiikaantunut mies on niitä kokoomillansa lisäellyt. Runoista on tullut 3 Kanteletar nimistä kirjaa painetuksi. Suomenkieli on nousnut omasa maassaki siihen arvoon, mistä ei se ennen tietänyt mitään, ja on saanut ulkomaalaisetki jo hawaitsemaan tätä Eurooppalaisilta ennen warsin unhohdettua kansaa. Kansan wähyys ja maan köyhyys owat estäneet Suomea ylenemästä itsenäisestki waltakunnastki; sen on siis aina täytynyt olla woi-makkaampien naapuriensa alamaisena. Mutta emme kuitenkaan woi niin kiittää kaikkiwaltiasta hyvää Jumalaa kuin tulisi, siitä että hän on aina antanut tämän rakkaan kotomaamme olla sen parasta tarwoittawien ruhtinoiden haltussa. Kiitollisuudella on Suomen uskollinen kansa aina muistanut Ruotsin kuningaiden rehellistä, waikka warojen puutteilta useasti estettyä hyvän tahdon osoitusta. Mutta nyt, nähdesämme Wenäjän woi-mallisen hallituksen suojassa rauhamme turwattuna, wiljellykset enenneinä,

kaupan riemastuneena, kansan olewan lisääntymässä ja sivistyksen edestymässä, taidamme ja meidän tulee myöski urhoollisesti tehdä työtä oman ja rakkaan koto-maamme, sekä hengellisen että ruumiillisen hyödyn karttumiseksi.

Suomen Maantiede.

Nimi ja Kohta. Suomennaan nimi arwellaan olewan johdatetun nimistä suo ja maa. Suomen manner-maa on 59 asteen 48 minuutin ja 70 asteen 6 minuutin wälillä pohjais-lewyllä, niin myös 38 asteen 10 minuutin ja 50 asteen 25 minuutin pituus=wälillä *). Pohjan puolimaifesta

*) Paperille tehty maan-pinnan kuma kutsutaan maan-kartaksi. Koska maa on ymmyriäinen kuin kerä, niin tehdään myös koko maan-karttaksi ymmyriäiseksi. Tätä kartta jaetaan keskeltä wedetyllä wanalla, idästä länteen, kahteen yhtäläiseen osaan, eliikä puolikkaasen, josta tulee Pohjanpuolikas ja Etelänpuolikas. Tätä wanaa kutsutaan päivän-tasaajaksi. Kumpi puolikas jaetaan päivän-tasaajan kausa yhtä situntaa kulkewilla wanoilla (idästä länteen) 90:neen yhtäläiseen osaan, joita kutsutaan lewy-asteiksi. Joka asteen wäliä pidetään olewan 15 maantieteistä penikulmaa. Pohjais-puolikkaassa olewaiet paikat sanotaan olewan pohjais-lewyllä ja etelä-puolikkaassa olewaiet etelä-lewyllä. Nämä wanat näyttävät siis kuinka kaukana (millä lewy-asteella) kuki paikka on maan keskustasta, taikka päivän-tasaajasta, joko pohjasta taikka etelää päin. — Samalla lailla on koko maan-kartta jaettu pohjafesta etelään wedetyllä wanoilla 360 yhtäläiseen osaan, joita kutsutaan pituus-asteiksi. Ne näyttävät, millä pituus-asteella paikat ovat toijstansa. — Nste jaetaan 60:neen yhtä-

päästä, Kora=joen joukusta Teno=jokeen, on eteläisempään huippuun tahti sikkoon asti, Hankeniemellä, 108 Suomen penikulmaa. Maa on, laweammalta kohta, idästä länteen, 70 penikulmaa leveä.

Rajat ovat: Pohjassa, Norja pitkin Tenon jokea ja Lapintunturia; lännessä, Ruotsi pitkin Muonion ja Tornion jokea, ja Pohjan lahtea; lounassa, Itä=meri (eliikä Saksan=meri); etelässä, Suomen lahti ja idässä Venäjä ja Norja. Venäjästä on rajana Pietarin taikka Inferin=maan guvernöörinlääni ja Nunuksen= ja Arkankelin=maat.

Itäinen raja, Venäjän puolella, kulkee Raja=joen suusta pitkin samaa jokea päin koillista, eliikä itä=pohjaista ilmaa, poikki Saatoka meren Waris=kiwen rajalle Wiina=joen suuhun, jossa Inferin= ja Nunuksen maat yhtyvät Wiipurin lääniin. Siitä kulkee raja päin pohjasta Kolmi=kannan rajaan, jossa Wiipurin ja Kuopion läänit yhtyvät Nunuksen maahan; tästä kulkee se päin luodetta Jonkerin kivelle Pohjanmaan rajaan. Siitä sitte pohjaseen Mutka=vaaran nuorelle, Enaran järven kohdalla. Mut=

---

läisiin minuuteiksi lutsuttaviin osiin. Minuuti myös 60:neen sekunti nimisiin yhtäläisiin osiin. Asteen merkki on °, minuutin ' ja sekunnin ", esimerkiksi 4°, 5', 6" sanotaan 4 astetta, 5 minuuttia, 6 sekuntia. Tällä perustuksella sanotaan siis: Suomen manner=maa on 59 asteen 48 minuutin ja 70 asteen 6 minuutin välillä pohjais=leveyllä, niin myös 38 asteen 10 minuutin ja 50 asteen 25 minuutin pituus välillä.

Suomentajan lisäys.

kavaaran ja Kora-joen välillä kulkevaan rajaan koskee Norja (Soeldes-distrikt).

Koko. Suomen-maa on saarinensa näiden rajojen sisustassa 6844 maantieteisen taikka 3353 Suomen neliskulmaisen (□) penikulman kokoinen *).

Maakunnat ovat: Perinäinen Suomi, Satakunta, Ahvenen-maa (Åland), Uusimaa, Häme, Savo, Karjala, Kainun-maa, ja Suomeen kuuluva osa Pohjan-maata ja Suomen Lappi. Warfin tavallisesti jaetaan maa myöski

*) Maantieteiseen penikulmaan luetaan 23,650 Rheinlannin jalkaa. Rheinlannin jalka on laskettu olevan 139,¹³ vanhaa Ranskan liniaa, ja Suomen jalka, elikkä puolikhyvärää, on 131,⁶ vanhaa Ranskan liniaa; tällä perustuksella on maantieteinen penikulma 12501¹/₂ Suomen khyvärää. Rheinlannin jalka on myös laskettu olevan 1,⁰³⁷⁰⁹⁸ Suomen jalkaa; tällä laskulla tulisi maantieteinen penikulma olemaan 12,500 Suomen khyvärää. Suomen penikulma, joka on 18,000 khyvärää, on laskettu olevan 34,052 Rheinlannin jalkaa; tästä tulisi maantieteinen penikulma olemaan 12,501¹/₂ Suom. khyvärää. Ustiasti on maantieteinen ja Saksan penikulma luettu yhden mittaisiksi, vaikka Saksan penikulma on 24,000 Rheinlannin jalkaa, ja niin muutoin 350 jalkaa pitempi maantieteistä penikulmaa. Maantieteistissä laskuissa lukevat Ruotsalaiset wiiteentoista maantieteiseen penikulmaan 10²³/₅₀ omia penikulmiansa, jotka ovat yhtä kuin Suomen penikulmaksi. MauPERTUIS sanoo 10⁴¹/₁₀₀ Ruots. penikulmaa olevan 15 maantieteistä, ja tämä tulee lähemmäksi näitä edellisiä laskuja. Millä perustuksella muutamat laskumestarit ovat sanoneet maantieteisen penikulman olevan 12,474¹/₂ ja toiset 12495¹/₂ Ruotsin (niinkuin Suomenki) khyvärää, on meiltä tietämätön.

Suomentajan lisäys.

Kahfia: Wanhaksi ja uudeksi voitto=maaksi. Wanhaksi voitto=maaksi kutsutaan se osa, mikä rauhan teossa Uudessa kaupungissa ja Turussa (1721 ja 1743) jätettiin Wenäjälle, ja uudeksi se, mikä Wenäjä sai Haminan kaupungissa tehdystä rauhassa (1809). Ne yhdistettiin w. 1811.

Vuoret ja Laakeudet. Maa on enemmiten epätasaista, se tahtoo sanoa mäkitä ja uotkoista; harvoissa paikoin nähdään laweampia tasamaita. Soin laaka=maa on Etelä Rainunmaa. Waikka mäkiä on paljon, niin ne kuitenkin ovat mataloita, muiden maiden mäkihin verraten. Korkeimmat kukulat ovat täällä yksinänsä olewaiset Peldoivi ja Dunas=tunturi. Ensimmäinen on 2000 ja toinen on 1931 jalkaa *) korkea; molemmat ovat Lapissa. Suurin harju on Maanselkä, joka ei milteään kohtaa

---

*) Kosk'ei kirjan tekijä sano, niink'ä waltakunnan mittoja hän tässä luettelee, niin pyyhdamme, asian selweydeksi saada ilmoittaa A. J. Sjögrenin lauseet näiden tunturien kor'osta (Anteckningar om Församlingarne i Kemi-Lappmark, pag. 147, 191). Hän sanoo: Dunas=tunturi on tirehtöri Hellantin mittauksella 1931 Pariisin jalkaa korkea; tämä on 2113 Suomenjalkaa taikka 1056 $\frac{1}{2}$ kynnärää. Peldoivin tunturista hän sanoo: se luullaan olewan yli 2,000 jalan korkoinen merenpinnasta. Jos tämä luultu korko olisi Pariisin jalkaa, niin se tekisi 2,188 Suomen jalkaa, eliikä 1,094 kynnärää. Näillä laskuilla on seuraawa perustus: Pariisin taikka Ranskan wanha jalka, jonka nimi oli Pied du Roi, oli 0,³²⁴⁸⁴ Metre, ja 0,²⁹⁶⁸⁵ Metre on puoli Suomen kynnärää eliikä 1 jalka. — 100 Suomen kynnärää on 59,³⁷ Metre.

Suomentajan lisäys.

ole korkeampi 1,200 jalkaa. Se kulkee Rydlistä, taikka Norjan tunturin seljänneestä päin itää Lapin tunturoihin ja Venäjän rajaan, jossa se Taluna=viivella kääntyy etelään, ja on paikka=paikoin luonnollinen raja Venäjän puolella Jonkerin tiwelle asti, Karjalan koilliseen elikkä itäpohjaiseen kulmaan. Tästä se mutkistuu Suomen sisustaan, päin etelää, länttä ja lounaa, ja eroittelee Raimunmaan Karjalasta, Sawosta, Hämeestä ja Satakunnasta ja laskeentuu Pohjanlahdelle. Tästä lähtewät haarat monelle taholle, jotka ovat, kuin pääwuoretki, paikoin soukat ja jyrkät, paikoin alenneet santa=numeroiksi ja kankeiksi; paikkapaikoin ne myös ovat metsäisiä, paikoin taas järwillä peitettyt, ja toisiin paikoin erinneet peräkkänsiin pättärvöihin.

Näistä wuoren=haaroista ovat seuraawaiset neljä mainiommat: 1) Karjalan=haara, joka, päin laloo, etelää ja lounaa kulkein, käy läwitse itäpohjan Sawoa, keskustan ja etelän Karjalaa, niinmyös eteläisemmän Sawon, ja jakaantuu sitte kahtaalle, nimittäin: yksi haara päin länttä Hämeeseen, jossa yhtyy Hämeen haaraan, ja toinen kääntyy etelään, Karjalan ja Uudenmaan välillä, Suomen lahdelta. 2) Sawon=haara, joka Sawon läwitse mennessä etelää kohden, yhtyy lähellä Lappeen-rantaa Karjalan-wuorahaaraan; se on wedenjakona kesku ja Itä=Suomen westikultujen välillä, jonka tähden sitä kutsutaanki Wedenjakajaksi. 3) Hämeen=haara, joka myös käy päin etelää, ensiksi pitkin Satakunnan ja Hämeen välillä olemaa rajaa, ja sitte Hämeen läwitse Uudenmaan rajaa kohden, jossa se mutkistuu länteen, kulkein läwitse etelä Hämeen ja Satakunnan Pohjanlahdelta, etelänpuolelle Porin kaupunkia. 4) Satakunnan=

haara, joka kulkee etelää ja laskoa kohden halki Satakunnan keskustan Hämeen.

Läntinen ranta-maa on enemmiten matalaa ja laakeata. Kuffulat alentuuvat wähitellen Pohjanlahta kohden, mutta Suomenlahden puolelta ne owat äkki-jyrkät. Etelä ranta-maa on meren lahdelta ja-kaittu moniksi niemiksi ja nuoren-nuhiksi, niin myös fuureiksi saaristoksi. Semmoisia on myöski patkottaisin läntisellä ranta-maalla, esimerkiksi Pohjanlahden soukempi juoma meren kurkku. Pitkin pohjaista rantamaata hawaitaan enemmän kuin muualla maassa rannat madaltuneen weden laskemisesta, josta on siellä olewille meri-kaupungeille moninaiset wastukset.

Wesikulut. Westistä on Suomi erinomaittain rikas. Koko Suomen-maan alasta on laskettu olewan melkeen kahdeksas-osa wetenä. Maan monista korkeista sel'istä tulee 5 wesikuntaa:

1) Pohjainen wesikunta, wesikulut pohjan Lapissa, wieruu päin Jäämerta. Järvistä owat mainittawat: Enari, josta Patsjoki juoksee, Pulmajaur, Suomen pohjaisin järwi, laskeikse Tenookeen. Tämä Tenojoki on suurin jokiloista, jonka yläpuolta kutsutaan Enarin joeksi, johon oikealta puolen yhtyy Esekemjoki; kaikki rajalla päin Norjaa.

2) Luoteinen wesikunta on etelä Lapin ja Kainun-maan wesikulut, jotka kaikki juoksewat Pohjanlahteen. Mainiommat owat: a) Tornion-joki (elikkä kymi), joka lähtee Ruotsista ja yhtyy ensin

Koltajaurin ja Kilpisjaurin järvistä juoksewaan Rönkämä jokeen, juoksee sitte Muonion jokena mereen; b) Kemi=joki, alkain Lapin tunturien alla olevista järvistä, kulkee halki Kemi-järven, saa Dunas-tunturilta juoksevan Dunas=joen lisäjoeksi; c) Dulun joki lähtee Niska=kosken kautta Dulujärvestä, johonka monen järven vesistöt koonnutuvat. d) Siika=joki Isolamujärvestä; e) Pyhä=joki Pyhäjärvestä; f) Esse=joki, Alajärven ja Pappa=järven lävitse; g) Lapuan=joki Kuortaneen järvistä; h) Kyrön=joki, jota kutsutaan alkijuoksussa Rauhajoeksi, Ilmajoen pitäjässä Ilma=joeksi ja Isoissa=Kyröissä Kyrön=joeksi; sen lisä=joki on Seinä=joki, joka tulee Seinäjärvestä.

3) Lounainen Vesikunta, Satamunnan ja länsi-Hämeen sisustassa. Pyhä-järvi, etelän puolella Tampereeta, on tämän vesikunnan sydänjärvi, johon vedet koonnutuvat neljältä taholta. Pohjasta tulee Etjärin järvi, pudoten Toiveteen, jonka vesistö yhtyneenä Keurunselän ja Kuorre=weden vesiin, juoksee Kuoweden järveen ja siitä Murolan koskenä 316 jalan korkeudella merenpinnasta olewaan Näsijärveen, ja viimeiseksi Tampereen 101 jalkaa korkealla olemaa koskea myöten Pyhä-järveen. Koillisesta elikkä itäpohjasta juoksevat Pängelmäen vedet, jotka luonnollisesti ovat yhdistetyt Pälkäneen vesiin, mutta pääsivät nyt kaiwannosta suoraan Roineelle. Sekä Pälkäneen että Roineen vedet wirtawat Mallaswe-

teen. Idästä juoksewa alku-haara alkaa Padasjoelta, josta Hämeen nuori-haaran keskustassa olewa Wesi-jalko kulkee päin länttä ja Sauhon järwien poikki Mallas-weteen, joka menee Rautunselkään. Neljäs juoksuhaara saapi alkunsa Pääjärwestä Lopen pitäjässä, josta wesi lewielee Hämeenlinnan siwutse isoon Wanaja-weteen, joka on myös Rautun selkään yhtynyt. Rautun selästä juoksee wedestä Ruokkalan kosken ja Sorwan selän kautta Pyhäjärween. Sieltä juoksee Nokian wirrasta Kuloweteen, johonka myös pohjaisesta Kyrösjärwisen muhkian Kyröskosken kautta laskee wedensä. Kulowesi antaa alun sille julkiselle Kokemäen (tahi Kuumon) joelle, joka juoksee Pohjan-lahteen.

4) Kesku taikka Itä-Hämeen wesiunta. Tämän sydänjärwenä on 18 peninkulmaa pitkä, 253 jalkaa ylempänä merta olewa Päijäne. Siihen loikoontuwat wedet: a) pohjaisessa päin olewasta Reitelästä, jonka wedestä, yhtyen isoon Kuhankosken kautta juoksewihin Konneweteen ja Kynsyweteen, laskeentuu Leppäweteen, ja siitä sitte Saapakosken kautta; b) lännestä, ennen mainitusta kahtaalle juoksewan wetensä wuoksi tutusta Wesi-jaosta; c) etelästä, Wesi-järwestä Welffjön heitelmyksen kautta ja idästä Lainiowirran kautta juoksewista Ryywedestä, Puola edestä ja Tääsjärwestä. Päijäneen lako päättää wseikse Kallin-wirta Ruotsalaiseen, josta Rymijoki juoksee. Juoksusansa, lako ja etelää kohden, se

häärääntyy usioilta koskilta ja heitelmyksiltä (Tyrängöltä, Kellinwirralta, Anjalalta), ja Bedenjaka=massa jakaantuu monialle ja juoksee sitte wiideltä haaralta Suomen lahteen. Idän puolimmaisn haara laskeiße Korkea koskesta (Karffilasta).

5) Itäinen taikka Sawo=Karjalan weskunta. Tämän weskunnan keskustaan Enoweteen, josta muutamia yhtyneitä järviä kutsutaan, niinkuin Äimi=wettä, ja Haukiwettä, kokoontuu wesi paraas=tapäältä kahtaalta. Läntiseen wesijuoksuun, pohjaisessa Sawossa, yhtyvät wedet monialta Boroweteen Jinsalmen pitäjässä, josta juoksewat Onkiweteen ja siitä sitte Kallaweteen. Tästä järwestä, joka on 270 jalkaa korkeammalla merta, on kaksi juoksu: yksi etelään Puutos=salmen kautta Koiraweteen, josta wesi wirtaa Konnuskosken kautta Unnukka=weteen ja sitte Warkaus wirtaa myöten Äimi=weteen; toinen juoksu laskeiße lagoon Behmassalmen halki Suoweteen, siitä Joutsen=weteen ja Haukiweteen. Itäinen lisä=vesi lähtee Pohjaiskarjalasta, jossa on 11 peninkulmaa pitkä Bielisjärwi, jonka Bielisjoki yhdistää Pyhäselkään, josta sitte wesiistö syöksiße Dri=weteen. Dri=weden mennessä Dri=wirrastä Joutsen= ja Enoweteen, yhtyy siihen pohjaisesta tulewa Höytiäisen iso lasi=kirkas wesiistö. Enoweden eteläpuolesta Haukiwedeestä wesiistö syöksiße Sawon=linnan simuitse Bielaja=weteen ja siitä Puumalan salmen kautta siihen luotoißen Saimaan, joka on 257

jalkaa ylempänä merta. Saimasta lähtee Vuoksen joki, joka heittäikse Imatran koskesta, Suomen suurimmasta koskesta, ja kulkee Laatokan merelle, johon se kahdelta haaralta juoksee.

Katsellen näitä wiittä wesi-kuntaa toinen toisensa rinnalla, hawaitaan kalli edellistä olewan paraasta päästä kyminä, taikka jofina, mutta kolme jälkimäistä enemmiten järwinä, joista suuri summaton joukko on toinen toisihinsa yhtynyt.

Kaiwantoja. Monien koskien ja heitelmyksien wuoksi Suomen wesi-kulut eivät ole oikein luonnollaita wene-matkoille. Sentähden ollaan kosken perkaufilla ja myös kaiwantojen kaiwamisilla koiteltu tätä auttaa ja korjata parempaan tilaan. Isot alat maita ovat myös sillä saatu wiljelys-maitfi. Mainiommat, elikkä paraat kaiwannot ovat: Rainuun-maalla Ummä-kaiwanto, lähellä Rajaania, joka kulkein Ummä-kosken siwutse yhdistää Dulujärwen itäiseen apujärweensä Ruas-järween; Satakunnan Kaiwanto, joka kattaisemalla Kangasalan maanniskan yhdistää Längelmäen weden ja Roineen toisihinsa; Sawossa, Taipale ja Konnus taikka Warkaus-kaiwanto sulkuinensa, joilla pohjais ja etelä Sawo ollaan saatu yhdistykseen; Karjalassa nyt paraitaa tekeillä olewa suuri Saiman-kaiwanto, joka tulee suoraan yhdistämään Saiman weden Wiipurin lahteen.

Ilman laatu. Niin pohjaisessa kuin Suomi on, ei ilma woi olla muu kuin kireä ja kylmä. Waikka ilmat sitä myöten ovat pensintyneet kuin

maan-wiljelyski on näinä viimeisnä vuosina eteyntynyt, niin yökylmät taikka hallat kuitenki useasti turmelewat kylwöt, erinomattain suo-maissa ja alan-koissa. Suomen-maan laajuuden wuoksi täytyy myös suuri eroitus olla ilmoilla kullaki kohtaa maassa. Etelässä luetaan talwi 5:deksi taikka 6:deksi kuu-kautta ja pohjasesä 9:säksi. Ilmat owat samoilla leveys-asteillaki warsin erillaiset rantamailla, joissa maata ollaan enemmän wiljeltynä, kuin kylmässä suo- ja alantomaisessa sydänmaassa. Ilma on puhdas ja raitis. Wälistä ilmaantuneet surmaawatset kulkutaudit owat paraastapäätä tulleet katowuo-sien tähden nautituista sopimattomista elon-aineista. Näinä viimeisnä vuosina rahwas on vuosittain lisääntynyt 20,000 hengen paikoilla.

Maan-saaliit ja elatus keinot. Kaswin-kunta. Paras elokeino on pellon wiljelys, jota toimittaan ki aina Enarin järwelle saakka. Pellon wiljelyksesi on ka'on puoli luonnikkaampi: Perinäinen Suomi, Uusimaa ja sen ympärillä olewa saaristo, eteläiset osat Hämeenmaata ja Satakuntaa, mutta erinomattain Raimuun-maan etelän puoliset laakeudet. Pohjais- ja itä-puolet owat soina ja newoina, niin myös kiwikkoja ja louheista ylämäkeä ja hieta-kangasta, jossa harwalta kaswaa mäntyjä ja kanerwoja. Isot suo-maat owat näinä viimeisnä aikoina kytö-maiksi tehtyinä muuttuneet satoisiksi wiljamaisiksi. Sellaisen wiljelyksen toimittamiseksi on paikka-paikoin

wäkewiä suonperkaus-seuroja ilmaantunut. Itä puolella olewaisien kiviokolusien maiden tähden on vielä Suomalaisilla wanhin pellon-wiljelys-tapansa, nimitäin metsiä häwittäwä kasken poltto. Rukiita kylwetään paraiten, enemmästi pohjais puolella ja paikka-paikoin ainoastansa ohria; etelässä luonistuu nisu; idän puolilla kaswatetaan paljon kuroja ja tattaria. Vuotinen wiljan tulo on 3,100,000 tynnyrin paikoilla. Perunoita saadaan joka paikassa, kuitenkin paraiten etelän ja lounan puolella maata; maan sydämessä kaswatetaan niiden asemasta muitaki juuri-kaswuja. Pawut elikkä herneet eiwät menesty pohjaispuolella Dulua. Pellawa muuttuu jo pohjais puolella Waasan lääninä karhiaksi; hamppua kaswaa ylempänä pohjaisessa. Ryyti-maan wiljelykselle tahtoo ilmoistolla esteet, kuitenkin olisi sen jo pitänyt joutua parempaan tilaan. Hedelmäpuista tuleentuuwat omena- ja kirsimarja-puut vielä kesku Rainuun-maalla, pääroni ja plummoni enimmiten Uudella maalla. Hedelmäpuitten puutteen palkitsewat monellaiset marjat; runsaamasti pohjaisessa. Wiina- ja tikkeli-marjat tuleentuuwat ryytimaisssa vielä Dulun läänin paikoilla. Metsän marjoja owat waatermat (waapukat), muuraimet (lakat), puolot, mansikat, maamuuraimet j. n. e. — Metsät owat maalle suuresta arwosta; sillä niistä owat sille paraat rahantulot. Metsän kaswujen walmistus on siis palkitsewimpaa työntekoa. Paraat puulait owat: koiwu, kuusi tahi näre, ja honka elikkä mänty; kauttaaltansa on myös koko maassa leppiä,

haapoja, katajoita, tuomia, salawia, pihlajoita, pajuja. Tammiä kasvaa parahittain etelä ranta=maalla, wähemmän saarnia, pätkinä=puita, jalawia, wahteroita, niinipuita (lehmukssia) vielä kesku Rainuunmaalla, ja saksan=kuusia vanhalla woitto=maalla. Niityistä ja suomaista saadaan kylliksi karjan=ruokaa; Lapin maalla on peuran=sammal arwossa peurojen tähden, joidenka ru'aksi sitä annetaan. Maata on laskettu olewan peltomaana 900,000 ja niittynä 1,800,000 tynnyrin=alan paikoilla. Maa on osittain ruunun, osittain kaupunkien ja osittain yksinäisien omana. Maiden numeroja ollaan laskettu olewan 48,000 paikoilla.

Gläinkunta. Karjan elätyksestä pidetään suurta huolta. Tawallisemmat koto=elävät ovat sarwi=karja, lampaat, hewoset (paraat idänpuolella), kutut tahi kielot, siat, koirat; pohjasesä peurat, joita myös löydetään kesyttöminäki. Ujolutuja ovat kanat, kyykyset ja hanhet. Kesyttömistä eläwistä ovat maistittawat: karhu, orawa, jänis, kärppä, ilwes, kettu, susi ja myös hylje; hirwiä hawaitaan enää harwoissa paikoin. Pohjais= ja itä=puolisen maan asujamille on näiden eläwien pyyntö (ajo), niinkuin linnustaminenki kottia, haukkoja, kurfia, teeriä, mettoksia tahi metsoja, habkoja (pohjasesä) ja monellaisia wesilintuja, waiwan maksawa askaroitseminen. Meren=rantoja, järwiä ja jokia lähellä asuwille on kalastuski hyödyttämää. Merestä owat silahkat tahi hallit ja jo'ista lohet (erittäinki pohjasesä), paraat saaliit. Muut tawallisemmat kalat owat ah=

men, lahna, hauki, kuba, made, muikku, nahkainen, kouru, siika, ankeriainen j. m. m. Krapuja ei löydy pohjaisemmassa kuin Pappsjerdin joessa, etelä Raitnuun=maalla.

Kiivikunta. Pää kiivilaija on harmaa kiivi, jota on monen näköistä. Marmori=, kalkki=, tahko=, myslly= ja liuska=kiiviä, niin myös punamultaa ja sawi=maata on monessa paikkaa; fajansi=samea lähellä Saatokkaa. Kalliita metalleja ollaan löydetty niin vähän, ett'ei niihin olla työtäkään kustannettu, kosk'ei vieläkään ole tietoa jos sitä saataisi työmait=maa palkitukksi. Metalleista on rautaa enin; sitä saadaan osittain vuori=kaiwannoista (joita on enin länsi Uudella maalla ja itäpäässä perinäistä Suomea), osittain järwistä (hölmää). Kuparia kaiwetaan Uudella maalla ja Karjalassa. Karjalassa saadaan myös tinaaki, lähellä Saatokkaa. Vuori=työn ahkeruus on viimeisinä vuosina hywinki yltynyt.

Kauppa ja Wapriikit. Yhteisesti on taide=ahkeruus alaisessa tilassa, ja teollisuuden suurem=paan toimitukseen ei olla yrittäytykään. Käsitöillisiä wirkoja on monellaisia (niitä on 50 lain paikoilla), mutta wapriikkeja on vähän ja ei täysiksi tarpeiksi. Raittien (103) wapriikkien työt w. 1845 nousivat yhteen 678,000 hóp. ruplan armoon. Suurin wapriikki=laitos on pumpuli=wapriikki Tampereella; sitä lähin on mainittawa 2 werka=, 3 tupakki=, 1 paperi= 1 saippua= ja kynttilä=, 1 sokeri=, 2 lasi= ja 1 fajansi=wapriikki, tähän lisäksi 1 ruuti=ruukki ja me=

tallin valmistus-laitos. Maasta wietäviä tawaroita ovat enemmiten metsän ja karjan saaliit, niinkuin lanfut, laudat (Borista ja Wiipurista), piki, terwa ja potaska (Kainuun=maalta), woi, liha, wuodat, niin= myös kalat, hylkeen=raswa ja waate=nah'at, muutamina wuosina myös wiljaakin j. n. e. Uloswiettyjen tawaroiden arwo nousee wuodessa 3 miljonan hopyruplan paikoille. Tuotawia tawaroita joidenarwo nousee melkeen yhtäläiseksi, ovat suolat, metallit ja metalli=työt, kalat, ryydit, kahwee, sokeri, tee, wiinat, paineet (wäri=aineet), apteikki=tawara, nahka, silkki, pumpuli= ja willa=kankaat, niin myös muut kaikellaiset nautittawat aineet ja työllä valmistetut tawarat. Lairojen wuokraamisesta saadan isot voitot. Ulo=maan kauppa toimitettiin w. 1846 453 laiwalla, kannattaen yhteen 46,000 lästin *) paikoilla. Baitti näitä on 1000 paikoilla maanmiehienki laivoja, jotka kulkewat milloin oman maan rantamailla, mil=

*) Lästitfi kutsutaan se painonmäärä, jolla laiwankanto mitataan. Yhden lästinpaino on 18 laiwaleiwiskän walta=kaupungin waa'aa (stapelstadsvigt), joka on 288 Suomen puntari=leiwiskää (victualievigt). Tällä perustuksella kutsutaan lästitfi 30 taiffa 32 tynnyriä lauroja; 24 taiffa 25 tynnyriä ohria; 33 taiffa 34 tynnyriä maltaita; 21 taiffa 22 tynnyriä rukiita; 19 tynnyriä suolattua lihää; 18 tynnyriä sillejää; 17 Suomen tynnyriä woiita; 18 tynn. silahkoita; 15 tynn. Suomen terwaa; 1²/₃ sylvä Suomen koirusia puita (halkoja), j. n. e. aina senjälkeen kuin kuki aine on köykästä taiffa raskasta.

loin myös vähäisillä ulkomaan matkoilla. Höyry-laiwoja on Suomessa 11 *).

Usujamet. Kansasto on Suomalaiista, Lappalaista, Ruotsalasta, Saksalasta, Venäläistä ja Mustalasta. Isoin osa on Suomalaisia, jaettuja kahteen sukuun.

1) Hämäläis- ja peri-Suomalaiseen, 2) Karjalais- ja Rainulaiseen. Edelliset asuvat lounan ja jälkeiset itä-pohjaisen puolella maassa. Suomalaisien lähimäiset sukulaiset ovat Lappalaiset, jotka jo ennen Suomalaisia asuivat maassa, mutta työnnettiin vähitellen maan pohjaseen päähän (1200 hengen paikoilla). Ruotsalaiset (200,000 hengen paikoilla) asuskelewat Uuden-maan ja etelä Rainuun-maan rannastolla, niin myös Ahwen-maalla (Olanissa) ja sen ympäristöllä olewassa saaristossa. Ruotsin-kieltä puhuwat monet muutki paitsi Ruotsalaisia, koska se vielä onki maan walta-kielenä. Venäläisiä, Saksalaisia ja Mustalaisia (kuitaki 1000 hengen paikoilla) on enemmästi itäpuolella, mutta myös sinne ja tänne hajaantuneita. Vuoden 1845 lopulla luettiin kansaston olewan 1,547,724 henkeä. Niistä oli 751,308 mies-puolta ja 796,416 nais-puolta, joista 1,505,159 henkeä tunnustaa Ewang. Luthe-

*) Suurin näistä höyry-laiwoista on Murtaja niminen, kokonsa puolesta, mutta höyryn-woimasta wäkewin on Menschikow; sillä on 90 hewosenwoima. Yhden hewosenwoimaksi kutsutaan se, kuin woi nostaa yhdessä minuutissa 36,000 naulaa (1800 leiwiskää) puolen Suomen kynnärän korkeelle. Suoment. lisäys.

rin oppia ja muut, enin osa Karjalassa asuvia, greikkalaisia Kristin-oppia (42,565 henkeä). Wanhalla woitto=maalla on wähän katoliikkilaisia *), joilla on oma kirkko Wiipurissa. Grillaisien waltalupien, wapauksien ja oikeuksien puolesta, jotka Suomen asujolle owat lainatut, jaetaan ne neljään säätyyn: aateli=, pappi=, porwari= ja talonpoika=säätyyn. Talonpoika=säädyksi luetaan kaikki ruunun ja perintö=talojen haltiat; mutta wapaa=talolliset (frälstalot) eiwät tule siihen lukuun. Kullaki näillä säädyillä on wapaus lähettää puolestansa miehen säätyjen kokoukseen, joka pidetään silloin, milloin esiwalta sen hawaitsee tarpeelliseksi.

Hallitus. Suomen=maa on w. 1809 yhdistettynä Wenäjän waltakuntaan, jonka keisari on Suomen=maan suuri=ruhtinas. Paiti sitä hallitaan Suomen=maa omien lakiansa jälkeen ja warsin eriwallitus=tawalla kuin Wenäjä. Maan perustusla'it owat: Ruotsin hallitus muoto, annettu 21 p. elokuussa 1772, ja yhdistys= ja wakuutus=firja, annettu 21 päiw. helmikuussa ja 3 p. huhtikuussa 1789, jotka molemmat Wenäjän keisari on jättänyt woimaansa ja wahwistanut pysywäisiksi. Ne jutut ja asiat, jotka owat keisarilta itseltänsä pää=

*) Suomessa asuwaiset katoliikkilaiset owat enemmiten sotapalveluksessa. Wiipurissa alallansa olewassa seurakunnassa oli w. 1842 ainoastansa 21 henkeä; Haminan kaupungissa 10 ja Sawonlinnassa 7.

tettäviä, tuodaan eteenpäin Pietarissa, siellä olevalta ministeri walta=sihtieriltä.

Maassa olewan hallituksen etumiehenä on general-guvernööri, jonka keisari määrää, siisefensa. Hän on keisarillisessa Senaatissa esi-miehenä ja maassa olewan koko sotawoiman päällikkönä. Koska ei nykyinen general-guvernööri kerkeä muilta wirta=töiltänsä ainoastansa Suomen maan asioita yksinään walwoa, niin hänelle on tänne määrättyä siames, jolla on walta muutamissa asioissa toimitella hänen wirtansa töitä. Kaikki asiat, jotka eivät ole hallitsialta itseltään päätettäviä, ratkaistaan keisarin nimesse keisarilliselta Senaatilta. Tämä on jaettu oikeus- ja hallinto=jakokuntaan, kussakin on 8 jäsentä, jotka määrätään keisarilta 3:ksi wuodeksi erältänsä. Paitsi niitä asioita, jotka molemmilta jako=kunnilta ovat yhteisesti päätettäviä, tulee oikeus=jakokunnan yksinään pitää waaria oikeuden toimituksesta; mutta hallinto=jakokunnan hoimessa on yhteinen sisällinen hallitus. Se on jakaantunut sen tähden moneen toimituskuntaan, nimittäin: kanslia-, maanwara- (finansi-), kammari ja lu'unlas-kun-, ja kirkollis-toimituskuntaan. Senaattiin on lähimmästi yhdistetty prokuratorin, jonka tulee walwoa lakien pyhyyttä ja ett'ei kellekään tapahdu wastoin laillisia oikeuksia. Senaatti, niinkuin kaikki muutkin maan-hallitukseen tarpeelliset pääwirtakunnat, ovat Helsingissä.

Suomenmaa on hallituksensa ja säännöllisyy-

densä vuosksi jaettu 8:saan maaherroilta hallittaviin lääneihin: Dulun ja Rajaanin, Waasan, Turun ja Borin, Uuden=maan, Wiipurin, Kuopion, Mikkelin ja Hämeen. Joka lääni jakautuu kihlakuntiin ruunun=woutien alaisiksi, ja ne taas nimismiehen=lääneihin, jotka useasti ovat ainoastansa yksi pitäjäs. Kaupungeissa on hallitus maistraatilla, jossa kaupungin pormestari on esimiehenä ja neuvos=miehet jäsininä. Wiisi kaupunkia ovat vielä pormestarita, nimittäin Sortawala, Jyväskylä, Heinola, Mikkelin ja Joensuu. Viperin pitäjässä: niissä on järjestys=mies (Ordningsman) ja järjestys=oikeus. Kihlakuntia on 47, nimismiehenläänejä 228 ja kaupungeja 32.

La'inhoito. Oikeuden suojelukseksi on Suomi jaettu kolmeen hovioikeus=kuntaan, Turun, Waasan ja Wiipurin. Hovioikeuden esimies kutsutaan presidentiksi, jäsenet hovioikeus=neuvoksi (Hof=Råttss=Råd) ja assessoreiksi. Hovioikeuden alle kuuluvat kaikki ala=oikeudet, niin maalla kuin kaupungissaki. Ala=oikeudet maalla ovat lakikunnan (lagmannin) ja kihlakunnan oikeudet, lakikunnan=tuomarin taikka kihlakunnan=tuomarin haltussa; kunni apuna on 12 lautamiestä. Tästä tulee 6 lakikuntaa ja 49 kihlakuntaa. Kaupungeissa hoitetaan laki ja oikeus raastupa=oikeudelta, joka on koottu pormestarista ja neuvos=miehistä. Pormestarittomat kaupungit kuuluvat lähimaiseen kihlakunnan=oikeuteen. 9:ssäsuu=remmassa kaupungissa on, paitsi näitä, myöski ala=

oikeus, kännärin=oikeudeksi kutsuttava; siinä on kännärin=tuomari esimiehenä. Ilman sitä pidetään myös vuorikäräjiä ja isojaon=oikeuksia. Kolmen howioikeuden välillä on maa niin jaettuna, että Turun howioikeuteen tulevat asiat Turun, Hämeen ja Uuden=maan läänistä (joissa on 2 lakikuntaa, 19 kihlakuntaa, 11 kaupunkia), Waasan howioikeuteen tulevat asiat Waasan ja Dulun läänistä (joissa on 2 lakikuntaa, 11 kihlakuntaa, 11 kaupunkia), ja Wiipurin howioikeuteen tulevat asiat Kuopion, Mikkelin ja Wiipurin läänistä (joissa on 2 lakikuntaa, 19 kihlakuntaa ja 10 kaupunkia).

Kirkollinen hallitus. Uskon=opin ja kirkollinen hoito on jätetty arkki=pispalle Turussa ja Bormon pispalle; kullaki on tuomio=kapitteli apuna. Maa jaetaan sen vuoksi kahteen hiippakuntaan. Turun arkki=hiippakuntaan luetaan Lapinmaa, Raimuun=maa, Satakunta, Perinäinen Suomi ja Ahwenen=maa (Olandi), niin myös lännenpuoli Hämettä ja Uutta=maata; Bormon hiippakuntaan: Karjala, Sawon=maa, idenpuolella Hämeen harjua oleva osa Hämettä ja Uutta=maata (Helsinkiin asti ja Helsinki). Joka hiippakunta on jaettu kihlakunnan=rowastikuntiin, jossa kihlakunnan=rowasti on esimiehenä. Jokaisessa kihlakunnan=rowastikunnassa on eri paljon pitäjiä kirkkoherroilta hallittavia, joista yksi on walittuna kihlakunnan=rowastiksi. Pitäjäksi luetaan joko yksi taikka useampi seurakunta yhdistetynä. Yhdistetyistä seurakunnista kutsutaan yksi emä=

firkon- ja kaikki muut kappelin-seurakunniksi. Kihlakunnan-rowastikunta on yhteen 37 (Turun hiippakunnassa 21 ja Porwon 16) ja pitäjiä 214. Suomessa olewien greikkalaisien seurakuntien kirkollinen päämies on metropolitti Pietarissa.

Maa jaetaan myös 24 läänin-lääkärikuntaan, 2:teen tullikuntaan j. n. e.

Oppi-laitokset. Paras on Aleksanderin universiteetti (akademia, kirkkioapisto) Helsingissä. Sitä lähin owat gymnasiumit ja sitte koulut, jotka owat hiippakunnan pisan ja tuomiokapittelin hallituksessa. Gymnastumeja on 5, nimittäin: Turussa, Waasassa, Porwossa, Kuopiossa ja Wiipurissa; korkeimpia alkeis-kouluja on 11: Dulussa, Waasassa, Borissa, Turussa, Hämeenlinnassa, Helsingissä, Porwoossa, Haminassa, Kuopiossa, Sawonlinnassa ja Seinolasassa; alaisempia alkeiskouluja on 31, ja naiswäen-kouluja 5, nimittäin: Turussa, Helsingissä, Haminassa ja Wiipurissa 2. Merimiehen kouluja on 3, nimittäin: Helsingissä, Turussa ja Waasassa. Kauppamiehiksi aikowilla on yksi koulu Turussa ja toinen Waasassa. Kaitellaisien käsitöiden tefiwiden hyödyksi ollaan sunnuntaikouluja laitettu 25:teen kaupunkiin, ja heidän täydellisemmän oppinsa tähden on 3 teollisuus-koulua paraitka tullut toimeen: Helsinkiin, Turkuun ja Waasaan. Haminankaupungissa on kadetti-koulu, jossa sotaherwoiksi aikowaisille opetetaan tarpeellisia tietoja. Tammelan pitäjässä, Hämeessä, on Mustialassa maan-

wiljelys=koulu. Paitsi näitä on myös kansan ope-
tukseksi muutamia Vanhasterin-kouluja, vähäisien lap-
sien=tyttöjen=, pitäjän= ja kylä=kouluja, j. n. e.

Sotawäestö. Suomen oma sotawäki on 1)
henkivartian= tarkk'ampuma (tahi kaarti) patal-
joni ja 2) ensimmäinen Suomen meriwäestö,
molemmat Helsingissä, niinmyös 3) tarkk'ampu-
wa=pataljoni Turussa, yhteen 3000:n miehen
paikoilla. Kolme tarkk'ampuma=pataljonia on mää-
rätty vielä toimitettavaksi.

Suomenmaan kaupassa liikkuva raha on We-
näjän hopia rupla. — Hallituksen tulot nousewat
vuosittain vähän yli 2:den miljoonan hop. ruplan,
jotka ulottuwat kyllä tarpeellisiin maksuihin, ja ehkä
jäänee vielä vähän tallelle pantawaksi.

Suomenmaan waakuna on ruusujen keskellä
pystyssä seisowa, ruunattu jalopeura punaisella poh-
jalla; oikeassa etukäpälässä pitäin ylöspäin käännet-
tyä miekkaa, ja wasemmassa alaspäin käännettyä
sapelia, jonka päälle hän astuu takajaloillansa. Kul-
lafi waakunnalla, läänillä ja kaupungilla j. n. e. on
oma waakunansa ja sineettinsä.

Maan monista jaoista on lääninjako paraasta
arwosta; se nähdään seuraawasta osotteesta:

Läänten	Koko, maantieteisissä □ penikulmisia.	Kansasto w. 1845.	Kansasto joka □ penikulmalla.
Dulun	3,012.	143,811.	47.
Waasan	757.	236,003.	312.
Turun	488.	277,476.	579.

Uudenmaan . . .	234.	156,069.	667.
Viipurin . . .	779.	264,499.	340.
Kuopion . . .	800.	181,332.	227.
Mikkelin . . .	431.	140,740.	327.
Hämeenlinnan	343.	147,794.	431.
<hr/>			
Yhteen	6,844.	1,547,724.	226.

1. Dulun ja Kajaanin lääni.

Näitä läänejä ovat pohjais Kainuunmaa ja Suomen osat länsi-Bohjan ja Lapin maata. Ympäryksillä ovat Bohjan lahti, Ruotsi, Norja ja Wenäjän guvernementit Arkankeli ja Nunuksen-maa, niin myös Kuopion ja Waasan läänit.

Lapin-maa on awara, mutta vähän wiljelty ja kansastunut. Täällä on monta wuorta ja maanseljännettä, suuria laksoja, jotka enemmiten ovat kansaina, soina ja sammalistoina.

Wuorista ovat mainittawimmat Lapintunturit, jotka kulkewat halki maakunnan lännestä päin itää ja sitte pitkin itärajaa Wenäjän puolella, niinmyös yksinäiset Peldoiwi, Dunastunturi ja Mutkewaara, pohjaispuolella Patsjoen juoksua Enari järwestä, jossa Wenäjä, Norja ja Suomi yhtywät. Tämän kautta juoksewat: Tenojoki, Wasjojoki ja Iwalajoki Enarin järween; niin myös Kõnkõmä, joka Lettas-Enon kanssa yhtyy Muonioffi; ylipuolet Kemijoesta ja sen apu-joet Lurojoki, Kittilänjoki ja Dunasjoki.

Ilmat ovat kylmät. Wiljaa ja maanhedelmöitä saadaan vähän wiljellyksi. Perunoita ja nauriita kylwetään sentään vielä Utsjoellaki. Ohria kylwe-

tään vielä Swalajoen suussa ja ne tuleentuumat melkein pian, kost'ei aurinko siellä mäne mailleen mo-
neen aikaan. Suwi on hyvin kuuma ja oudoille rasittawa, niinhywin lämpöisyydensä kuin summatto-
man hyttys-joukon tähdenki, jotka täällä waiwawat sekä ihmisiä että eläimiä. Marjoja kasvaa yllinkyl-
lin. Ritu-koiwuja, katajoita, ja peuran-sammaleita on wähä läntäisesti tunturien wierillä. Laaksoissa hawai-
taan mäntyjä, leppiä, haapoja ja tuomia, järwien ja jokien rannoilla pajuja, ja enemmän etelää kohden kuusia ja pihlajoita. Puut, jota lähemmällä poh-
jaista, sitä enemmän waiwakasmuja, tulewat etelän puolella kookkaammiksi. Tämän erämaan alkuperäiset asujamet, Lappalaiset, owat warreltansa muita pie-
nemät. Suuri osa heistä on jo sekaantunut maata wiljelewäisiin Suomalaisihin, jotka eteläisissä osissa owat ottaneet siansa omiin tekomaihinsa. Glatusta-
pojensa wuoksi Lappalaiset jakaantuwat Kalastaja-Lappalaisiin ja Tunturi-taikka Paimen-Lap-
palaisiin. Edelliset owat sioitelleet itsensä kalaisien järwien ja wirtojen rannoille. Suwella he kiertele-
wät maata karjoinensa, mutta talweksi hakewat itsel-
lensä tyssian; he owat juuri jättämäisillänsä pai-
men-elämän. Paimen-Lapit eläwät peuroistansa, jotka owat heillä kaikki kaikissa. He elättäwät itsiänsä niiden lihoista, maidosta ja juustosta, ja waatetta-
wat itsensä niiden nahoilla j. n. e.; peurat owat heille myös jahtina ja ajo-eläwinä (kuorman wetäjinä).
He kuljeskelewat paikasta paikkaan ja asuskelewat

kodissa, jotka tehdään sillä lailla, että muutamia riukuja pistetään maahan taikka hankeen ja päät su-pistetaan ylähäältä yhteen ja lewitetään sitte ympärille muutamia peuran-nahkoja.

Lapin-maa jaetaan Enontekin= taikka Tor-nion=, Kuolajärwen=, Rittilän=, Sodankylän=, Utsjoen= ja Enarin=Lappiin, joista 4 edellistä ovat etelän, mutta 2 jälkeistä pohjan puolella La-pin-tunturia. Kaikki muut kuin Tornion Lappi kut-sutaan yhdellä nimellä Kemien Lappiksi.

Rainuunmaa, ja Suomen osa Pohjan-maata s. o. Tornio= ja Muonio-jokien välillä lännessä ja Kallin=kankaan ja Kakama joen (lännen puo-lella Kemijokea) idässä oleva maa, on alanko ja wieruaa päin Pohjanlahta. Tämä maa on niin jär-wistä ja wetelää, että se pidetään yhtenä ainoana mainiona newana. Monta Maanselästä lähtewää haaraa, joista eteläisin on rajana Waasan läänin puolella, kulkee Rainuun maan läwitse, josta syntyy pitkiä laskoja, joita myöten juoksee jokia. Pohjai-semmassa puolessa juoksewat ne pohjasesta päin ete-lää, keskisesä idästä länttä kohden ja etelässä ka-osta päin luodetta.

Yksinäisiä woria on myös paikka-paikoin e. m. Awa-saksa, Tornion joen warrella, jossa matkustawaiset käywät suwella katsomassa aurinkoa, joka ei laskei Johanneksen yönä; Wuolatti Gottamon pitäjässä 1200 jalkaa korkeaa. — Pää-wesi-kul'ut ovat Tornion=joki ja sen wasempi apujoki Tenkeli=joki, joka wirtaa pohjan puolelle Awasakkaa, Ke-mi=joki, Simojoki Simojärwestä, Sjoki Sin jär-

westä, Dulun-joki, Siikajoki, Pyhäjoki, Kalajoki Kalajanjärwestä.

Tämä wesinen maa ei ole oikein luonnikas pellosi; polttamisella ollaan se sentään saatu viljaa kaswamaaksi. Kireät ilmat ovat myös pellon-wiljelyksellä esteeksi; yöhalloja ei ole aivan harvalta. Maan sisustassa (Kajaanin läänissä) on hyviä metsiä ja siellä poltetaan paljon turvaa. Byssymiehen wirka, useasti sukilla toimitettava, ja kalastaminen ovat etuisia. Kymit elikkä joet, erinomaittain pohjaispuolisiet, antawat lohia ja nieriäisiä. Päärlysimpukoita ollaan löydetty, mutta ne ovat vähemmästä arvosta. Jos Kemijokea lähellä olewa kultasanta mallasaa työwaiwaakaan, taidetaan kohta tulla tietämään. Naudasta on hyvä saalis; Suokaisen-maassa, Kolarin kylässä Oli-Tornion pitäjässä, on Suomen rikkain rautakivistö; järwissä on hölmää (myrmaalm); ja näinä viimeisinä vuosina ollaan usiuita sulatuslaitoksia walmistettu. Suomalainen sukukunta täällä on Rainuulaisia, luonnostansa wanckoja ja riipeitä ihmisiä, jotka ällästymätä tulettawat maa-tawarointansa waarallisia koskia myöten merikaupungeihin.

Bohjanmaalla:

Tornio, kaupunki Swensar nimisessä luodessa, $\frac{3}{4}$ penikulmaa yläpuolella Tornio-joen suuta. Täällä on alaisempi alkeiskoulu, tullikamari, posti-konttori ja apteikki. Kauppa on vähäinen; paraat kaupat teh-

dään lohilla ja Lapin-tawarvilla; wäestö on 561*) henkeä.

Kaupungin-oikeudet owat sille annetut 12 p. toukokuussa w. 1621, ja waltta-kaupungin wapauden se sai 23 p. heinäkuussa w. 1823. Sen alaksi on annettu 37 tynnyrin-alaa, jaettua 112 kartano-alaan.

Kainuun=maalla:

Dulu, Kempeleen lahden ja Dulu=joen välillä olewassa niemesssä, on maan suurempia kauppa-kaupunkeja. Täällä on maaherran istuin, pankin waihetus-konttori, korke'ampi ja alaisempi alkeis-koulu, kirjapaino, huoneenhallitus-seura ja muutamia vähempiä waprifikaatioita, tullikamari, posti-konttori, apteikki ja terweyden-lähde; wäestö 4,577 henkeä.

Buonna 1605, 8 päiw. huhtikuussa, määrättiin se kaupungiksi, mutta vasta 26 p. syysk. w. 1610^l annettiin sille kaupungin oikeudet; waltta-kaupungin oikeudet se sai 3 p. joulukuussa w. 1765. Sen alaksi on annettu (w. 1825 ^{15/2}) 210 tynnyrin-alaa, jaettua 533 kartano- ja rakennus-aloiksi. Lähellä kaupunkia linnan saareessa oli entinen Dulun linna, perustettu w. 1570, ja kivestä rakettu wast'uudesta w. 1590. — Sailytö on iso luoto meressä. — Nyby, lasiruukki Ojon pitäjässä. — Siikajoki, Kewo-lahki ja Pulkila, Siikajoen wiesessä, tutut w. 1808 sodan historiasta.

Salosten kaupunki, (Raabe) Salon pitäjässä merenpartaalla. Täällä on alaisempi alkeis-koulu, tullikamari, postikonttori ja apteikki; kauppa on hyvä; wäestö 1,984 henkeä.

*) Kaupunkien henkiluku on tässä sama kuin w. 1841.

Perustettu greivi Brabelta w. 1649, ja saanut waltakaupungin oikeuden 7 p. huhtik. w. 1791; armollisella luwalla (16 p. tammik. w. 1838) on se alakensä saanut 86 tynnyrin-alaa, jaettua 204 kartano-alaan. Dikijoen kylä, Salon pitäjässä, on tuttu kokouksestansa 19 p. marrask. w. 1808.

Rajaani, vähäinen kaupunki Baltamon pitäjässä Koivu-kosken etelä-rannalla, joka koski juoksee Kuus-järvestä Dulujärveen. Kaupungissa on koulu, postikonttori, apteikki ja termeyden lähde; väestö 420 henkeä.

Perustettu greivi Brabelta w. 1650. Sen alana on 30 tynnyrin alaa jaettua 80 karttano-alaksi. — Rajaenin linna on koskessa olewassa saaressa, perustettu w. 1607 ja häwitetty w. 1717. — Manaman-jalo on suuri luoto Dulujärvestä, joka jakaafi sen Urjän-jeläksi (itä puolen) ja Niska-jeläksi (luoteis puolen).

2. Waasan lääni.

Tätä läänää on etelä Raimuun-maa itäpohjainen puoli Satakunnasta ja luoteinen Hämeestä. Ympäryställä owat Pohjan-lahti, Dulun, Kuopion, Mikkelin, Hämeen ja Turun läänit.

Raimuun-maa on alanko-maata ja näyttää olleen merenpohjana, ja vähitellen ylentyneen kuivaksi maaksi. Idän puoli Maanselän kohdalla on epätaisaista ja wuorista, kuitenkin on täällä maan suurin laakeus. Matalampia seljänneitä ja yksinäisiä kulkuloita on paikka-paikoin. Iso joukko wirtoja juoksee tämän läwitse, melkeen kaikki ka'osta luoteesen.

Korkeuksista (kukkuloista) ovat mainittavat: Simsjö Lapualla, Nuija-sodasta tuttu Santawuori Ilmajoella, ja Bötomin-wuori Lappfjerdissä. Kymistä elikkä jokiloista ovat: Wetiljoki Synäjärwestä; Esse joki juoksein Alajärwen, Lappajärwen ja Ewijärwen lämitse; Lapuan joki; Kyrön joki; ja vielä lijeksi ne vähemmät Raihelan-, Maalahden-, Kerppiön-, Tjöfkein- ja Lappfjerdin-joet.

Merensranta on laittoa ja rantamaata seuraava iso saaristo, jossa on hyvä silakkan ja hylkeen saalis. Etelän puolella hedelmällistä sawi-maata on hyvin viljelty ja satoisa; erinomaittain on tämä sanottu laakeudesta Waasan ja Kyrön joen ympäristöllä, jossa niitä siemeniksi haettuja isojyväisiä rukiita kasvaa. Santamaa pohjaisessa osassa ei ole tosin niin kasvattawaista, mutta siitä saadaan sentään useasti runsaasti wiljaa. Monessa paikassa tehdään salpietaria. Ranta-mailla ovat asujamet kauttaaltansa Ruotsalaisista sukua. Suomalainen kansasto on Hämeäläistä sukua, joka täällä, Ruotsalaisiin sekaantuneena, on erinnyt sukuperänsä tawoista. Pohjalaisilla on äreä ja tulinen luonto; he ovat taitawia peltomiehiä ja käsillisiä. Koneellisissa töissä ovat Pohjalaiset eritoten näppäröitä.

Tähän läänin kuuluwaiset osat Satakunnasta ja Hämeestä, jotka Maan-selkä eroittaa Rainunmaasta ja pohjaispuolinen Hämeen-seljänne toinen-toisistansa, ovat epätasaisia, ja paikka-paikoin metseinä, kankaina ja järwinä. Maanlaatu ei ole pel-

lon-wiljelykselle juuri sowelias, ja hallat tekewät useasti wahinkoa. Järwisä on hölmää.

Satakunnan sisustassa owat järwet Etjärvi ja Toiwesi, joihin Keurunselkä Menttä kosken kautta (Hämeen puolella olewan rajan) yhtyy, ja osa Nuowedestä, jossa järwessä Turun, Hämeen ja Waasan läänit yhtywät. Hämeessä owat Kolimajärwi, Kivijärwi, Wuosjärwi, ja Pyhäjärwi Saarijärwen pitäjässä, joidenka wesiöt yhtywät kunden penikulman mittaisessa Keitelässä, läänin suuremmissa järwessä. Sen juoksuun päin etelää yhdyy Kuhankoski Kynshwedestä ja kulkee Leppäweden ja Saapakosken kautta Päijäneen, jonka pohjainen pää on tämän läänin sisustassa.

Rainuun=maalla:

Kokkola, lähellä meren lahta, maan suuremista kauppa=kaupungeista. Täällä on alkeiskoulu, tullikamari, postikonttori ja apteikki, niin myös muutamia vähempiä wapriikeita; wäestö 2,637 henkeä.

Perustettu w. 1610, ja saanut waltakaupungin oikeudet w. 1765. Sen alana on 43 tynnyrin alaa, jaettua 254 kartano=alaan. — Korpiisaressa, Kronobyn pitäjässä, on vuonna 1631 rakettu hospitali nyt häwitetty.

Pietarisaari, meren rannalla Pietarisaaren pitäjässä. Täällä on alaisempi alkeiskoulu, tullikamari, postikonttori ja apteikki; hyvä kauppa, yksi vähäisempi wapriikki; wäestö 1,505 henkeä.

Perustettu leski=greiwinnalta Ebba de la Gardilta, synnyntä nimi Brahe, Piinomäki nimisen kuninkaan kartanon tiloille w. 1653; saanut omat waltakaupungin oikeudet 15 p. heinäk. w. 1793. Sen alana on 95 tynnyrin=alaa, jaettua 232 kartano=alaan.

Uusi Kaarleby eliikä Joensuu, lähellä Pa-pua=joen suuta. Täällä on alaisempi alkeiskoulu ja sunnuntai koulu, tullikamari, postikonttori ja apteikki, niin myös terweyden=lähde; hyvä kauppa; wäestö 1,011 henkeä.

Perustettu 1614*). Pohjanmaan maa=herran istuin pantiin tänne w. 1648, mutta muutettiin kohta sen jälkeen Waasaan. Kaupungin alana on 24 tynnyrin alaa, jaetua 136 kartano=alaa. — Kimon rauta=ruukki ja Drawais=ten masuuni Wyörin pitäjässä. Drawaisissa oli sota 14 p. syysk. w. 1808.

Waasa, kaupunki Mustasaaren pitäjässä lähellä merta. Täällä on howi=oikeus, läänin maaherran=istuin, rahawaihetus=konttori, gymnasiumi, korkeampi alkeiskoulu, niinmyös kaupiamiehien ja merimiehien koulu, teollisuus koulu ja Sunnuntai koulu, tullika-mari, postikonttori ja apteikki; läänin lasaretti ja ter-weyden=lähde; yksi kirja=paino ja muutamia wähi=sempia wapriikeita; hyvä kauppa; wäestö 3,969 henkeä.

Perustettu 1606 Musfarin kylän tiloille, saanut walta=kaupungin oikeudet 3 päiw. jouluk. 1765. Sen alana on 118 tynnyrin=alaa, jaetua 303 kartano=alaa. — Kors=holma, lähellä kaupunkia, entinen kuminkaan kartano wa-rustetulla linnalla, maaherran=asunto (w. 1687—1773) ja la=tofartano wuoteen 1845 asti. — Kolkkin werka=wapriikki Wähä=kyrön pitäjässä. — Grönwiikin lasti=ruukki Mustasaa=

*) G. W. Gyldeń sanoo tämän kaupungin perustetuksi w. 1617 ja saaneen kaupungin oikeudet 7 p. syyskuussa w. 1620. (Historiska och Statist. Anteckningar om Städerna i Finland). Suomentajan lisäys.

ressa. — Bergan lasi-ruukki Maalahdessä. — Granfors-
sin paperi-ruukki Nerpپیössä. — Oriberin rauta-ruukki
Ijossa Kyrössä. — Nayo, kylä Ijokyrössä, oli sota tan-
tereena w. 1714. — Östermyhran rautaruukki Ima-
joella on myösfi maan ainoa ruuti-ruukkifi. — Lapuan Ijo-
kylä, Ruonansilta, Salminen ja Mawo mainitaan
1808 vuoden sota-historiassa.

Kaskinen walta-kaupunki meren-luodossa Nerp-
piön pitäjässä, yhdistetty manter'-maahan 189 kyy-
närän mittaisella kiwi-sillalla. Sillä on hywä lai-
wa-walkama (satama). Täällä on alaisempi alkeis-
koulu, tullikamari, postikonttori ja apteikki; kauppa
on heikonläntä; pääelatuskeino on silahkan kalastus;
wäestö 717 henkeä.

Perustettu w. 1785. Sen alana on 214 tynnyrin
alaa, jaettua 552 kartano-alaan.

Ristiina, meren rannalla Lappfjerdin pitä-
jässä. Täällä on alaisempi alkeiskoulu, tullikamari,
posti-konttori, apteikki ja terweyden-lähde, niinmyös
1 vähäisempi wapriikki. Kaupungin satama on mu-
kawa, ja kauppa isohko; wäestö 2,007 henkeä.

Perustettu w. 1649 greiwe Brabelta. Sai walta-kaup-
pungin wapauden Kaskisen satamalle w. 1765, ja oman wal-
ta-kaupungin wapauden 8 p. heinäk. w. 1789. Sen alana
on 66 tynnyri-alaa, jaettua 241 kartano-alaan.

Sämeessä:

Iywäskylä, kaupunki Laukkaan pitäjässä ja
Iywäskylän kappelissa Päijäneen pohjaspuolisella
rannalla. Täällä on postikonttori ja apteikki; wäestö
308 henkeä.

Kaupungin viikoudet ovat annetut 22 päiv. maaliskuussa w. 1837. Sen alana on 98 tynnyrin alaa, jaettua 143 kartano-alaan.

3. Turun ja Porin lääni Ahvenenmaan kanssa.

Näihin kuuluu Perinäinen Suomi, läntinen ja suurin osa Satakuntaa, niimyyös Ahvenenmaa. Ympäryställä ovat Itä-meri ja Pohjanlahti (Rauman meri), niimyyös Waasan, Hämeen ja Uudenmaan läänit.

Perinäinen Suomi, maan lounan puolinen osa, kulkein Wärnäsin niemenä päin luodetta Pohjanlahdelle. Sisusta on enemmiten tasa-maata, ranta-maa on kuin pohjanpuoliki wuorinen ja mäkinen.

Pohjaista rajaa myöten Satakunnan puolella kulkee yffi osa Hämeen Maanseljännettä ja siitä, Orihpään kappelin kirkon kohdalta, eriävä rapakivinen haara. Tämän kautta juoksee Nurajoki Turun keskitse Itämereen ja Paimion- ja Salikon-joet saman nimisiin lahtihin.

Eteläinen ranta-maa, niinkuin myöski sitä ulomalla olewa wuorinen merimaa ovat hedelmällisempiä, paraiten wiljeltyjä ja kansakkaampia paikkoja maassa, waikka maanlaatu tahtoo olla joksiki kowa-peräistä. Lempiä ilman-laatu kaswattaa täällä joutsensaki tammia ja paljon muitaki vähemmän tawallista puuta. Lähellä Turkua elätetään mesiäisiä elikkä kimalaisia, ja paikkapainoin myöski silkki-matojaki. Awaroissa merenrantamaisissa ovat hywät kala-wedet. Lähellä Turkua on tiwistä ja lujaa harmaata kiveä,

joka takomisella ja laahaamisella saa kauniin kiillon. Kalkkivuoria on paljon, erinomattain Parasten ja Kemion pitäjässä; mainio kalkki-suoni kulkee pitkin eteläistä ranta-maata Turusia Uudelle-maalle. Rautakiveä taikka malmin saadaan monessa kohdin, esimerkiksi Baggbölessä ja Bihiniemessä, Perniön pitäjässä, niimyyös Samuholmisssa Kemion luodossa. Tämä maakunta ja Satakunta ovat ne osat maata, jotka Ruotsalaiset ensin voittivat (w. 1157). Niiden paikkojen asujoina, jotka olivat Hämmäläis-sukua, Ruotsalaiset kutsuivat Finneiksi taikka Suomalaisiksi. Alinomaistesta ja pitkäällisestä olostansa ulkomaalaisten parissa, Suomalaiset ovat saaneet wilppaamman ja nopeamman luonnon kuin yli-maan Hämmäläiset.

Satakunta on enemmiten laakeata. Itäpohjaisen osan läwitse kulkee Satakunnan seljänne, jonka pohjainen pää (Skalisten ja Hämeentyrön pitäjissä) on mataltunut Hämeen isoksi kanakaaksi, mutta korkeenee ja kapenee lähempänä Tampereetta (Virkkalassa), ja muuttuu luonnon ihanuksilta täytetyksi maakunnaksi (Harjun kappelissa). Lounaisen osan läwitse kulkee läntinen haara Hämeen seljänneestä. Westistä ei täällä ole puutetta. Satakunnassa on paljon ja mainioita järviä.

Itäinen raja Hämeen läänin puolella kulkee Ruoweden järwen, Murolan salmen, Nässjärwen, Tampereen kosken, Pyhäjärwen, Sorwan-selän ja Kuokkalan-kosken kautta. Samaa westikuntaan kuuluwaiset ovat Nokian wirta, Kulowesi,

Kyrösjärvi ja Kyrönkoski, jotka kaikki juoksevat Kolemäen jokeen, jonka juoksu on kaaren luontoinen päin lounaa ja luodetta. Paitsi näitä ovat mainittavat Merikarvianjoki, joka kulkee Isojärven kautta; Normarkun joki Moushijärven pitäjän järvestä; Gurajoki Pyhäjärvestä ja Köyliön järvestä; Loimaan joki tullen Hämeestä Kolemäen joelle lisäksi.

Länsi- ja etelä-puolet ovat hedelmällisemmät ja kansakkaammat kuin sisusta, jossa isot alat ovat järvinä (Moushijärven pitäjässä luetaan 171) ja kankaina. Laitumet ovat hyviä; Punkalaitumen juustot ovat tuttuja. Sätylässä on runsaasti myllynkiwi-wuorta; Guittisissa ja Skalisissa puna-multaa; Räpsböössä (3 penikulmaa Borista) on mustaa marmorია. Läpi maakunnan kulkee awaralta hyvää liuska-tiivettä.

Ahwenen-maa on suuri luoto tahti saaristo Suomen ja Ruotsin välillä, Turusta päin länttä. Sen manter-maan ympäryställä on 80:nen paikoilla saarta ja karia. Sen eteläpuolella on Itä-meri, lännen puolella Ahwen-meri, pohjan puolella Pohjan-lahti ja idän $1\frac{3}{4}$ penikulman levyinen juowa (Skiftet), joka erottaa Ahwenenmaan saariston (Brändön) Suomen saaristosta Wartsalasta. Maa on epätasainen, ilmat pensiat; Ahwen-meri ei jäädy joka vuosi. Viljaa on tarpeeksi. Niityt kasvavat väkivoimin, Ahwenenmaan juusto (Föglön pitäjän) on kuuluisa. Paraat elokeinot ovat kalastus ja hylkeiden ja wesi-liutujen ampuminen. Rahallisempia toimituksia ovat kauppa ja laivojen

vuokralla purjehtiminen. Tavallisin kiwi-lai on punainen isosyinen kallio-kiwi. Kalkki- ja malmi-suonia löytyy; Sottungassa Töglön pitäjässä on runsas rautamalmi-wuori. Usujamet, jotka ovat Ruotsalaista sukua, elävät puhtaasti, ovat ahkeraita ja raittiita.

Mainittavammat ja leviämät purjehdittawat juovat Ahwenenmaan saaristossa ovat Lappwesi (2 penikulm.) Brändön ja Kumlingin välillä; Delet (2 $\frac{1}{4}$ penikulm.) Kumlingin ja Bargatan välillä Bordössa. Ahwenenmaan manter-maan itärannalle kulkee Lumppari niminen meren lahti. Korkeudesta ovat mainittawat Kemberin-wuori Sundin pitäjässä, Getawuori Finströmin ja Saltwikinwuori Saltwikin pitäjässä.

Satakunnassa:

Bori, vanha kaupunki Kolemäen joen eteläisellä rannalla, kolme penikulmaa sen suusta, Ulwilan pitäjässä. Maan suurin kauppakaupunki. Täällä on korkeampi ja alaisempi alkeiskoulu, sunnuntai- ja köyhäin-koulu; tullikamari, postikonttori ja apteikki, niimmuös muutamia vähäisempiä waprückeita. Kaupungin satama (laiwa-walkama) on Råpsöössä, joen suussa 3 penikulmaa kaupungista; wäestö 4927 henkeä.

Jo vuonna 1365 sai Ulwilan kylä kaupungin oikeudet; kaupunki muutettiin w. 1558 nykyiselle paikallensa Pärnästen, entisen kuninkaan kartanon, tilustoille. Sille annettiin waltakaupungin oikeudet ja myöski Råpsö w. 1564. Kaupungin alana on 168 tynnyrialaa, jaettua 449 kartano-alaan. — Lanf'-koski, paperiteutti Merikarwian pitäjässä, Merikarwian joen lähdössä Tsojärwestä.

— Normarkku ja Leineperi (Fredriksfors) rauta-ruukki;
 kaitti Ulwilassa.

Rauma, vanha kaupunki merenrannalla, tekee keskinkertaisesti kauppaa, enemmiten lehtereillä ja puu-astioilla, on tuttu pitsin-kutouksistansa. Täällä on alaisempi alkeiskoulu, tullikamari, postikonttori ja apteikki, niinmyöski terweyden lähde; wäestö 1771 henkeä.

Sai kaupungin-oikeudet w. 1441, ja alkunsa sinne laitetusta luostarista. Reskijajan lopulla oli täällä ylistetty koulu. Kaupungin alana on 46 tynnyrin alaa, jaettua 256 kartano-alaan. — Rauttua, rautaruukki Curan pitäjässä Curajoenjuoksun suussa Pyhäjärwestä.

Tampere, ihanalla paikalla Messukylän pitäjässä, Näsijärwen ja Pyhäjärwen välissä. Täällä on pumpulimapriikki, joka on suurin mapriikki koko maassa, mainio paperiruukki ja muutamia muita vähempiä mapriikeita; niinmyös alaisempi alkeiskoulu ja sunnuntai-koulu, postikonttori, apteikki ja terweyden lähde; wäestö 2005 henkeä.

Perustettu w. 1779, saanut wapaa-kaupungin oikeudet 1 p. elokuussa w. 1821. Sen alana on 169 tynnyrin- alaa, jaettua 268 kartano-alaan.

Perinäis-Suomesa:

Uusikaupunki, merenrannalla Uudenkirjon pitäjässä. Täällä on alaisempi alkeiskoulu, tullikamari, postikonttori ja apteikki. Kauppaa tehdään isoläntäisesti, enemmiten puu-astioilla; wäestö 2197 henkeä.

Perustettu w. 1617, saanut waltakaupungin oikeudet 14 p. elokuussa w. 1830. — Turun howi-oikeus istui täällä marraskuusta w. 1630 toukokuuhun w. 1683 asti, rutan tähden, joka silloin oli Turussa. W. 1721 tekivät Wenäläiset ja Ruotsalaiset täällä rauhan keskenänsä. Kaupungin alana on 80 tynnyrin alaa, jaettua 305 kartano-alaan.

Naantali, vanha, mutta mitätön kaupunki meren rannalla Raision pitäjässä, 1½ penikulmaa Turusta. Täällä on alaisempi alkeiskoulu, tullikamari, postikonttori ja terveyden lähde. Paraina käsitöinä ovat täällä sukankutous ja suutarin=työ; väestö 571 henkeä.

Täällä olleesta Brigittineri nunna=luostarista on kaupunki saanut alkunsa, ja ostokaupungin oikeuden vuonna 1443. Kaupungin alana on 23 tynnyrin alaa.

Turku, Suomen vanhin ja kuuluisin kaupunki, kahden puolen Aura jokea, on ollut pääkaupunkina, ja on vielä uljas. Täällä on howi-oikeus, Suomen arkki=pispan ja läänin maaherran istuin, niinmyös rahawaihetus=konttori, gymnasiumi, korkeampi alkeiskoulu 2:desa jaossa; naiswäen=, kauppaneuhien=, merimiehien= ja teollisuus=koulu, lastasterin=koulu, sunnuntai=koulu ja tyttöläp= sien alkeiskoulu. Pitäisi tuomiokirkkoa, joka on suurin kirkko koko maassa (rakettu w. 1292 ja vihitty w. 1300), on täällä kirkko linnassa ja ruunun kehu= huoneessa, Suomen ja Wenäjän sotawäellä kirkko kummallaki. Kaupungissa on myös Biblian=seura ja maanwiljelyksestä paljon huolta pitävä huoneen=

hallitus-seura; linna ja ruunun-kehruu-huone, 2 lasarettia, tullikamari, postikonttori ja 3 apteikkia; 2 kirja=painoa, 1 työ- ja ojennus-huone ja muutamia wapriffeja, joista waan luettelemme: 1 höyryn waimalla käyvä pumpuli-kehrusta, 3 tupaffi-wapriffeja, 1 werka-wapriffi, 1 walin-huone ja höyrynwaimalla käyvä kone=paja, purjekankaan-kudusta (elikkä pultaani-wapriffi), höyryn waimalla käyvä mylly, kortti- ja etikka-wapriffi, niinmyös warwi, jossa laivoja tehdään. Kauppa on iso, ja wäestö 13,050 henkeä.

Kaupungin ikä luetaan siitä asti kuin Ruotsalaiset saivat maan haltuunsa (w. 1157). Jälkeen „ison palon“, joka tapahtui 4 ja 5 päiw. syysk. w. 1827, ja häwitti melkeen koko kaupungin, on se uudesta rakettu entistänsä mukemmaksi. Sen alana on 980 tynnyrin-alaa, jaettua 838 kokonaiseen kartano-alaan. — Linnassa, joka on Urajoen suussa ja wanhin koko maassa, oli Ruotsin kuningas, Erik XIV, wanhina wuodesta 1569 wuoteen 1571 asti. Säätyjen kokous pidettiin kaupungissa w. 1676. Rauha päätettiin täällä w. 1743. — Kupittaalla, lähellä kaupunkia, on jo wanhaan aikaan kuuluisa terweyden lähde, lämpöisen ja kylmän wesi-lääkkein laitokset, niinmyös Suomen puutarhan kaswatus-seuran asettama puutarha. — Ruissalo, ihana tammia kaswawa saari lähellä kaupunkia, joka ennen oli ollut kuninkaan-kartanona, nyt on jätetty kaupungille. — Litosten järwen partaalla, lähellä Litosten kylää, Liedon pitäjässä, on iso werka-wapriffi, joka käy wahan weden aikana höyryn waimalla. Björkboda, rauta-ruuffi Kemion saarella. — Kirjakkala ja Kuusto (Näsegård) rautaruuffit Perniossa. — Suwankoski, paperi-ruuffi Uskelassa. — Kuus’luodossa, Piikkion pitäjässä, on vielä jäännöksiä Suomen paawilaisien piispojen linnasta, jonka

Gustaw Lnen häwitytti w. 1528. — Seili, (Sjählö), luoto Rawon pitäjässä, jossa parantumattomia heikkomielisiä hoivotaan. — Fortuna, wäähänlätä fajanssi- ja sawipiippu-wapriikki Kellingin säterissä Rawon pitäjässä.

Ahwenen=maalla:

Skarpan, warustus Bomarsundissa Sundin pitäjässä.

Kastelholma, kuninkaan kartano, jossa ennen oli warustettu linna Sundin pitäjässä. Degerby, Föglön pitäjässä, tullikamarinensa. — Ekkerö, Hammarlandin pitäjässä, siellä on tullikamari ja raja-postikonttori. — Signisflär, viimeiset karit lännen puolella, Ahwen=meren partaalla, joka täältä kohtaa on, Ruotsin puolella olewaan Grislehamnin, 5 penikulman paikoilla lewiä.

4. Uuden=maan lääni.

Tätä lääniä on läntinen ja suurin osa Uutta=maata (Kyminjokeen saakka), niinmyös osa ka'on puolimaista Hämettä. Ympäryställä owat Turun, Hämeen, Mikkelin ja Wiipurin läänit, ja etelä puolella Suomen lahti.

Tämä lääni on kauttaaltansa epätasaista, mäkitistä ja laaksoista. Wuoret owat jyrkkiä meren puolelta ja ranta=maa käy nuhina ja nieminä mereen (esimerk. Hankoniemi ja Porkkala). Pitkin rannasta on karia ja saaria.

Hämeen wuori=haarasta käy tämän läänin sisustaan lahtaalle jakaantuwa haara: itäinen, etelää kohten päin Helsinkiä, ja läntinen lounaan, Tammissaaren siwuitse Hankoniemeen. Tähän kuuluvan Hämeen osan poikki kulkee läntinen jouffu Karjalan wuori=haarasta. Besikuluisista owat

mainittawat: Karjan=pitäjän joki, joka virtaa Bihdin ja Pohjan järwistä Pohjanpitäjän lahteen; Siuntion=joki Pikkalan lahteen; Wanta=joki, laskeiße mereen liki Helsingin kaupunkia; Porwon=joki juoksee Porwon fiwuitse; Koskenkylän=joki (Forsby), Pernön lahteen; Kymijoki on Wiipurin läänin puolella rajajokena. Itäpohjaisella rajalla Mikkelin läänin puolella on Wuohijärwi, joka laskeiße Kymijokeen.

Maan perä on kyllä kowaa, mutta sentään heidelmällistä ja hyvin wiljeltyä. Ilmat owat pensiat; mutta nifu ei tahdo sentään menestyä. Tammia hawaitaan paikka paikoin, mutta ne näyttävät olevansa maasta vähentymässä. Ingon pitäjässä wiljellään humaloita. Kalastus on hyödyttäväistä. Tammisaaren ulkopuolella saadaan erinomaisen hyviä waspuukkeja tahti kilohailia. Rymingoesta saadaan lohia. Ralkki=kallioa kulkee Perinäis=Suomesta melkeen Helsingiin saakka. Rauta=tiweä (malmia) saadaan monesta kohdin (esim. Sillbölestä, Lawastbystä ja Munknäristä Helsingin pitäjässä, Djamossta, Suomen wanhimhasta malmi=kaiwannosta, Pohjan pitäjässä; Tusfaröstä, Pohjan pitäjässä, on runsas saalis). Kuparia (elikkä waskea) hawaitaan kahdessa kohtaa (Ori=järwellä Risikon pitäjässä ja Paawolasssa Pohjan pitäjässä). Täällä ja Perinäis=Suomesä owat useimmat rauta=ruutit ja sulatus=kotukset. Tämä on kaikkein kansal=kaampi lääni koko massa. Asujamia, jotka owat Ruotsalaisia ja Gämäläisiä, syytetään aikailewaisiksi, hyvän eloisiksi ja kopiioiksi.

Uudella maalla:

Tammisaari (Gifniemi) vanhanaikuinen kaupunki mereen kulkewassa niemessä, Pohjan pitäjässä. Keisarillisessa asetuksessa, 21 p. kesäkuuta w. 1841, määrättiin tänne alaisempi alkeiskoulu tehtäväksi. Täällä on tullikamari, postikonttori ja apteikki niimyyös 2 terweyden lähdetä. Kauppa on wähän länteinen; wäestö 1316 henkeä.

Perustettu Erik Flemingiltä w. 1529, sai kaupungin oikeudet w. 1546 ja waltakaupungin wapauden 14 p. elok. w. 1830. Kaupungin alana on 70 tynnyrin-alaa, jaettua 233 kartanoalaa. — Gustafswärn, pikkuinen warustus, rakettu w. 1789 Hangoniemelle Tenholan pitäjähän. Meritappelus w. 1714. — Hiskars Pohjan pitäjässä, kupari- ja rauta-ruukki, koneellinen-työhuone ja pienempien teräkalujen wapriikki. — Pinjasten (Billnäs), rauta-ruukki ja Anskon werka-wapriikki, molemmat Pohjanpitäjässä. — Mustio, rauta-ruukki Karjan pitäjässä. — Rasepori, myöski Karjan pitäjässä, entinen kiviinkaan-kartano, jossa on jäämökköitä siitä linnasta, jonka se rikas Bo Jonsson Grip (1372) rakennutti. Tässä pitäjässä on postikonttori. — Waakeri (Fagerwik) rauta-ruukki Ingon pitäjässä.

Helsinki, Suomen pää-kaupunki (1817), Suomen lahteen kulkewalla maannuhalla Helsingin pitäjässä. Täällä on general-guwermyörin ja keisarillisen Senaatin (1819) istuin, niimyyös maassa olewaiset kaikki pää-hallitus-kunnat, Aleksanderin Uniwersiteetti (akademia, wuodesta 1828) ja kaikki sen yhteyteen kuulowaiset laitokset, läänin maaherra ja monet yhteydet (tiede-, lääkäri-, Suomalaisen kir-

jallisuuden ja Suomalaisen eläin- ja kasvitieteen-seura, Suomalainen taide-yhteys), korkeampi ja alaisempi alkeiskoulu, naiswäen-, merimiehien- ja teollisuus-koulu, sunnuntai-koulu, 2 kuwapainoa (kiwipainoa) ja 5 kirja-painoa, niimmuös muutamia waprii-keja, joista owat mainittawat: 2 tuppaffi-wapriikka, 1 sokeri-ruukki, ainoa koko maassa ja yksi kone-paja; tullikamari, postikonttori, lasaretti, 3 apteikkia ja terweyden-weden keittuhuone, 2 uljasta satamaa, sotalaisilla olopaikka. Kaupunki on muhkiasti rakettu; wäestö 12,725 henkeä.

Kaupunki perustettiin w. 1550, Wantajoen suulle (wanha kaupunki) ja muutettiin w. 1642 nyhyiselle paikallensa Estinäsen-nokalle. Waltakaupungin oikeudet annettiin 3 p. elokuussa w. 1569. Sen ala on jaettu 692 kartano- ja rakennus-aloin. — Ruotsin kuningas, Gustaw II Adolf, piti täällä Suomen-maan säätyjen kokousta tammikuussa w. 1616. Täällä päätettiin myös w. 1741—1743 wuotiset sodat. — Lappwiikki, on heikkomielisten tahti järjenwikaan joutuneiden parannus-huone lähellä kaupunkia, niinkuin Urkanpori jossa on hywin tuttu kylpy ja terweyden weden keittuhuone.

Wiapori, tukewa warustus, kolmen wirstan päässä Helsingistä, seitsemällä meren saarella Wargö, iso ja pikku Itä-Swärtö, Länsi-Swärtö, Gustawswärd, Longöru ja Löwen.

Tätä ruwettiin rakentamaan w. 1749 greiwi A. Ehrenswärdin johdalla. — Kellokoski, rauta-ruukki Tusulasso.

Borko, wanha kaupunki, liki Borwon joen juoksua merenlahteen. Täällä on pispantistuin (ollut 1721 wuodesta asti), gymnasiumi, korkeampi ja alai-

sempi alkeiskoulu, sunnuntai-koulu, kirjapaino ja muutamia wäheisempiä wapriikeita; tullikamari, postikonttori, apteikki ja terweyden lähde. Kauppa on wähemmänpuolinen; wäestö 2796 henkeä.

Kutsuttiin kaupungiksi jo w. 1424, saanut waltakaupungin oikeudet 14 p. elokuussa w. 1830. Sen ala on jaettu (w. 1833) 306 kartano-alaan. Aleksander I:nen piti täällä Suomen säätyjen kokousta maaliskuussa w. 1809.

Lowisa, kaupunki merenlahdessa, Pernon pitäjässä. Täällä on alaisempi alkeiskoulu, tullikamari, postikonttori ja apteikki, niimyyös terweyden lähde. Kauppa on puolikuntainen, wäestö 2,523 henkeä. Kaupunkia lähellä on Swartholman linna.

Perustettu w. 1745 Degerby nimisenä, saanut nykyisen nimensä kuninkaannan Lowisa Ulrikan nimestä w. 1752, ja waltakaupungin oikeudet 14 p. elokuussa w. 1745. — Kaupungin alana on 160 tynnyrin-ala, jaettua 427 kartano-alaan. Yhteenaikaan oli täällä maaherran istuin (1743—1778). — Koskenhyla (Forsby), rauta-ruukki Pernossa. Strömfors, rauta-ruukki Pyhtään pitäjässä Rymijoen partaalla. — Wärälä, hyla Elimäellä; rauhan päätös w. 1790. — Anjala, säteri Elimäellä, lahjoitettu kuningas Karle IX:nestä Lihwiläiselle Henrik Bredelle; nyt se on annettu Suomen-maan general-guvernörille ruhtinas Menschikowille. — Anjalan liitto w. 1788.

5. Wiipurin lääni.

Tätä läänii on etelä Karjala, eteläisin Sawo, wähäinen osa ka'on-puolista Hämettä, ja idän puolella Rymijokea olewa osa Uutta maata. Suurin osa Wanhaa woitto-maata on tätä läänii. Sen

ympäryställä ovat Suomenlahti, Uuden-maan, Mikkelin ja Kuopion läänit, niinmyös Nunuksen-maa, Laatokan järwi ja Inferin-maa.

Etäläinen osa Karjalan maan-seljännettä löy tämän läänin läwitse päin lounaa ja loppuu Mäntylahdena Suomen-lahteen. Tästä seljännestä eriaa Kuopion läänissä haara, joka löy tämän läänin itä-pohjais osan läwitse Wenäjän rajalle. Mainittawimmat järwet ovat: Saima, jonka poikki Mikkelin läänin puolinen raja kulkee; Suwanto, lähellä Laatokan läntistä rantaa; Pyhäjärwi, Jänis-järwi ja Mela-selkä ovat Kuopion läänin puolella kulkewalla rajalla; Suo-järwi, lähellä Wenäjän rajaa, puoli Laatokasta, Euroopan suurimmasta järwestä. Jokioloista ovat mainittawat: Kymi-joki, Uuden-maan läänin puolella rajana; Juustilan-joki, joka juoksee Suomen-weden pohjaan, Wiipurin-lahden haaraan; Raja-joki, oli muodesta 1323 vuoteen 1617 asti rajana Wenäjän ja Ruotsin välillä, nyt Inferin-maan puolella rajana; Wuoksi, joka Imatran koskesta laskee Saiman weden Laatokaan; Laskelanjoki wirtaa Jänisjärvestä Laatokaan; Wiina-joki, jonka suussa Suomen-, Inferin- ja Nunuksen-maat yhtyvät.

Maan perä ei ole juuri hedelmällistä, paikka-paikoin syntän ja wiljelemättömän näköistä. Suuret alat ovat kankaina ja lettoina. Metsät ovat paikoittain kaikki tyyni poltetut kaskiksi. Usujamet eivät ahkeroita pellon wiljelystä ja muita käsitöitä, kuljetellen useasti Karjalaisien tavoin palikka-kuormia ympäri maata. Wilja-tarpeet tuodaan enemmiten Wenäjästä waihattamalla lasseihin ja lohiiin (Kymistä, Wuoksesta ja Saimasta), marmorihin (Ruskealasta, pohjais puolella Laatokkaa), harmaasen kiiveen (Py-

tärilahden kylästä Wirolahden pitäjässä j. m. paikoista). Enemmän kuin muualla maassa viljellään täällä tattaria. Gylkeitä on Sainassa ja Raatokassa. Kiwi-laista hawaitaan fältspat, fajansi-sawea (Barikkalan pitäjässä), rautaa (enemmiten hölmää, jonka tähden myös monta sulaus-laitosta on ilmaantunut), karpänkiweä (blyerz), kuparia (Kotriin-*o*jalla Pittäraman kylässä Impilahden pitäjässä) ja tinaa (wiimeiksi mainituksa kylässä ja pitäjässä). Maantiet ovat hyviä sentähden, että täällä on hyvä saalis rapakivestä. Suomalainen kansasto on Karjalaista sukua, mutta pitkällisestä olostansa Wenäläisten parissa he ovat heistä tawoontuneet. Suurin osa tunnustaa Lutherin oppia; mutta Suojärwen, Salmen ja Suistamon pitäjäläiset niinmyös Kidelän kappelilaiset Impilahden pitäjässä ovat greikkalaisia Kristittyjä.

Uudella maalla:

Samina, warustettu kaupunki Wehkalahden pitäjässä. Täällä on Suomen kadetti-joukko, korkeampi ja alaisempi alkeiskoulu, naiswäen-koulu, tullikamari, postikonttori ja 2 apteikkiä, joista toinen on sotawäen; 2 lasarettia, 3 kasarmia, 1 greikkalainen ja 2 lutherilaista kirkkoa. Puolikuntanen kauppa; wäestö 2251 henkeä.

Perustettu w. 1656 Wehkalahden nimisenä, saanut nykyisen nimensä (Fredrikshamn) 1723, kuningas Fredrik I:sestä, joka silloin rupefi sitä warustamaan. Walta-kaupungin oikeudet ovat annetut 18 p. heinäk. w. 1723. Kymmi

maaherran-istuin oli täällä 1723 ja 1727 vuosien välillä. Sai Konsistoriumin 1742. — Rauha päätettiin täällä w. 1809. — Kaupungin alana on 75 tynnyrin alaa, jaettua 307 kartanon-alaan. — Kymi, pitkuinen waruste Kymiin itäisen haaran suussa. — Ruotsinsalmi, atwoittu sotalaisille warustetusti satamaksi, jonka wuoksi lähellä olewaan Kotka luotoon rakettiin tarpeellisia huoneita. — Meri-sota oli täällä w. 1789 ja 1790. — Suurisaari Suomen lahdesa; merisota 1788.

Karjalassa:

Wiipuri, wanha, hyvin warustettu kaupunki Wiipurinlahden wierellä. Täällä on howi-oiikenden ja läänin maaherran istuin; on myöski rahawaihetus-konttori, gymnasiumi, jonka kanssa on yhdistetty korkeampi alkeiskoulu, ja alaisempi alkeiskoulu, 2 naiswäen- ja 1 sunnuntai-koulu, kirjjan-paino, Suomalainen kirjallisuuden seura, maanwiljelys-seura (tulemasa), ojennus- ja työhuone ja sen kanssa yhdistetty turwattomien lastien kaswatus-laitos, 6 kirjtoa ja muutamia wapruiikkeja; tullikamari, postikonttori, apteikki ja läänin lasaretti. Sotawäellä on kolme kasarmia ja myöski apteikki. Kauppa on wiimeisinä vuosina riemastunut; sen paras perustus on niissä lankeissa ja laudoissa, joita maan sisusta (Ruopion läänistä) tuodaan wettä myöten Saiman etelä rannalle, josta niitä sitte maata myöten kuljetetaan Wiipuriin. Wesi-matkan jatkamoksi Suomen lahdesalle asti, kaimetaan nyt Saiman kaimantoa; wäestö 4024 henkeä.

Kaupungin alkua saadaan lukea w. 1293 asti, jona Torfel Knutsson perusti kaupungin mereen liinan. Kaupungin alana on 165 tynnyrin alaa, jaettua 586 kartano- ja rakennus-aloin. Meri-sota Wiipurin lahdella w. 1790. — Wanhalla Wiipuri (Mon repos) lähellä kaupunkia muhkea puutarha*) — Kirjola, uljas saippua- ja kynttilä-wapriikki Wiipurin pitäjässä. — Lästilä ja Jäppilä, kaksi isoa lasi-ruukkia uudella kirkolla. — Raiwola, rauta- ja kupari-ruukki Riwenawalla. — Systerbäckki, (Rajajoki) kewaärin-tensta. — Suotniemi, uljas sjaanssi-wapriikki Räisälän pitäjässä.

Räisälä, wanhalla kaupunki, Wuoksen wirran luodossa. Täällä on alaisempi alkeiskoulu, postikonttori ja apteikki; tekee kaupansa Pietarisssa; wäestö 1,134 henkeä.

Lähellä kaupunkia oli wanhuuudesta waruste jonka Torfel Knutsson wahwisti w. 1295. — Wuonna 1617 luullaan kaupungin saaneen wahwistuksen wanhemmille erioikeuksilensa, jossa myös waltakaupungin oikeudet olivat yhdistetyt; mutta 4 p. lokakuussa 1816 annettiin sille maa-kaupungin oikeudet. Sen alana on 135 tynnyrin alaa, jaettua 205 kartano-alaan. — Konewits, luoto Raatokassa, jossa on greikkalainen luostari, perustettu 1393.

Sortawala, kaupunki Raatokan pohjais rannalla Sortawalan pitäjässä. Täällä on alaisempi alkeiskoulu ja sunnuntai-koulu, lasaretti, apteikki ja

*) Wiipurin Sanansaatajassa (N:o 39 w. 1833) sanotaan tämän olewan kaikkein kuuluisin puutarha koko Suomessa. Paitsi muita laitoksia ja kaunistuksia on täällä Wäinämöisen kuwa kivistä walettu aika-wiehen kookoiseksi. Se seisoo korkealla kiwellä pitäin kanteletta kämmentänsä ja toisen käden sormet owat sen kielillä.

firjan=paino. Tekee kuin Räkisalmiki kauppansa Pietarisfa Karjalaisilla tawaroilla: laudoilla, woilla, ka-loilla, metsän saaliilla ja waate=nahoilla j. n. e. Tämän kaupan huojennukseksi on höyrylaimoja ollut liikkeellä Raatokassa; wäestö 815 henkeä.

Sai kaupungin oikeudet 1629 ja maa=kaupungin oikeudet 4 p. lokakuussa w. 1816. Sen alaksi määrättiin (w. 1838) 106 tynnyrin alaa ja jaettiin 135 kartano=alaan. — Walamo, luoto Raatokassa jossa on greikkalainen luostari ensimmäisestä laista, perustettu 14:stä vuosisadassa. — P. Annan rauta=ruukki Suojärvellä. — Pitkäranta, kupari=ruukki Jmpilahdella.

Sawossa:

Lappeenranta, Lapp'weden etelä rannalla (Saiman eteläinen puoli), Lapp'weden pitäjässä. Kaupunki on pieni ja enemmiten pidettävä etukaupunkina sille lähellä olemaan niemeen perustetulle linnalle. Täällä on alaisempi alkeiskoulu postikonttori, ruunun=kehruhuone, apteikki ja terweyden lähde; wäestö 618 henkeä.

Perustettu 1656, erioikeuden w. 1727. Kaupungin alana on 15 tynnyrin=alaa, jaettu 103 kartano=alaan. — Taawetti Luumäen pitäjässä, aiwoittu rajawarusteeksi Ruotsin puolella 1793; mutta jätetty sillensä. — Kärnäkoski Sawitaiपालeen pitäjässä; jota 1788.

Sämeessä: Walkeala, tuttu siitä sodasta joka täällä oli 29 p. huhtik. w. 1790, lähellä pitäjän kirkkoa.

6. Kuopion lääni.

Tätä lääninä on pohjais Karjala, pohjais Sawo ja itäpohjanen Sämettä. Ympäryställä owat Du=

lun, Waasan, Mikkelin ja Wiipurin Läänit niinmyös Unuksen-maa.

Yhdessä mitassa olewia maanseljänneitä ovat: 1) pitkin pohjaista rajaa, yksi osa Maanselkää (Kajanin maanselkää), idässä ja lännessä; 2) länsi-Sawon läwitse mence pohjainen osa Bedenjakajasta, pohjasesä ja etelässä; 3) itäpohjaisen Sawon ja kesku Karjalan läwitse mence pohjaisen puoli Karjalan seljännettä, ka'ossa ja etelässä, haaraantuma (Karjalassa) kalsoon; 4) pitkin yhden osan Pielisjärwen läntistä rantaa Koli (200 jalkaa korkea). Yksinäisistä korkeuksista ovat mainittawat: Pujo lähellä Kuopion kaupunkia; Piisawuori (600 jalan korkeinen), tuttu rotkostansa ja wuorikristalleistansa, Nisän pitäjässä Sawon ja Karjalan välillä olewalla rajalla: Martowaara, Timowaara ja Pytinwaara Liperin pitäjässä. Wuoren kulkuloita on paljon Pielisjärwen itärannalla. — Westkuluista ovat Päijäneen westkuntaa: Nilakkawesi, Niswesti, Konnewesi ja Kynsywesi, josta Kuhankoski wirtaa Waasan läänin järwiin. Saiman westkunnan molenmat emä-wedet ovat tässä läänissä. Läntiseen kokoontuu monen wähemmän järwen westistö Poroweteen Jinsalmelle, jonka Nerkosalmi yhdistää Onkiweteen, josta Biannon-koski juoksee Maaninka-weteen, joka on Ruokowirralla yhdistetty Kallaweteen. Tämä suuri järwi johonka itäpohjasesästä päin Jänne-wirta juoksee toinen toisistaan yhtyneistä westistä Sywäristä, Wuotjärwestä ja Juuruswedestä, laskeikse etelään Puutossalmen kautta Koira-weteen, joka Konnuskoskesta kulkee Unnukka-weteen, josta Warlauswirta juoksee Nimisweteen, Mikkelin puolisella rajalla. Mäinitusta Kallawedestä kulkee toinen osa westistöä kalsoa lohden Behmasalmen kautta Suwasweteen, johon juoksee Juo-järwi ja on yhtynyt Enoweden kanssa Mikkelin läänissä. Saiman itäinen

emäveden haara on pohjais Karjalassa, jossa west Jonkerin-järwestä kulkee Pielisjärween, kusta 6:den penikulman mittainen Pielis-joki, liijättyä Koiterista, laskeisse Pyhäselkään ja Driveteen. Tämä viimeiksi mainittu järwi, josta waan itäinen osa on tänään läänin sisustassa, saa lisänsä pohjasta, Höytiäisestä ja Wiinijärwestä Taipaleen joen kautta, niinmyös etelästä Pyhäjärwestä Puhoisten wirran kautta.

Maa on enemmiten epätasaista ja pohjanpuolinen wuoriseppää kuin etelän. Muutamit korkeudet owat waršin huippuin astikka maatuneet, kaswawat metsää, owat paikka-paikoin wiljeltyjä ja asuttuja. Iso osa west-kulkuja Päijäneen ja Saiman westkunnista on täällä. Suuret alat owat järwinä, joina ja sammalistoina, joista moni on niin wetelää, ett'ei kulkiaa kannata muutoin kuin portailta; ja jotka useasti talwis-aikana owat waan sukilla kuljettawat. Maa ei ole waršin hedelmällistä. Enin osa on kivi-koluista (louheista) santa-maata; sawi-maa on kuohusamea, joka waiwoin saadaan kaswattawaiseksi. Paikka-paikoin hawaitaan satoisampaa lanta-maata (mustaa muultaa), joka kuitenki on enemmiten some-roista. Kasvista ja peratuista suomaista saadaen enimmät riistat, joita harwoin on tarpeiksikaan. Täällä, niinkuin kauttaaltansa maan sisustassaki rahwas syö harwoin puhdasta rukiista leipää, joka tavallisimmasti on sekoitettu touko-jauhoilla, lemetillä ja olkiloilla, taikka petulla. Tattaria wiljellään paljon, niinmyös nauriita, papuja ja herneitä (ristoja). Tuppakkia istutetaan maalaisilta paraasta

päästä omiksi tarpeiksi. Enemmät heinät ovat lühäta-heiniä, jotka saadaan suonityistä. Uhoiksi heitettyt kasket ovat mainiot karjan-laitumet, mutta niin kivi-
kot ett'ei niistä voi niittää heinää. Hewokset ovat hyviä ja pidetään hyvässä ruokossa. Woita ja talia, niimyyös eläviä luontokappaleita (hewosia ja teuras-karjaa) kuljetetaan kaupoiiksi. Metsästäminen on etuisaa. Harwaltansa hawaitaan joku hirwi, ja wälistä myös karjasta efsyneitä peurojaki. Metsän eläviä ja waate-nahkoja wiedään Wiipurin läänin kaupunkiin ja Wenäjähän, jossa itä-Suomen ta-warat nyt käywät niin kaupoiiksi kuin ennen länsi-rannan kaupungissa. Tämän maakunnan paraaksi askarukseksi on näinä viimeisinä vuosina tullut sahaus. Joka vuosi sahataan summissa lautoja ja laukkuja, joita kuljetetaan sekä maata että wettä myöten Saiman etelä-rannalle. Näiden kuljetuksen huojennukseksi ollaan kosta perkailtu, ja Taipaleen ja Konuksen elikkä Warkaus-kaiwannot ja sulut laitetut, niin että nyt päästään yhtäperää Kallaweden pohjaispäästä Lappeenrantaan asti (27 penikulmaa). Kivilaista on hölmää, kalkia, wuolukiweä, mylly- ja tahko-tiweä; Mäntywaara, kupari- (waski-) kaiwanto Ilomantsissa, pidetään rikkaana. Suomalainen kansasto on Karjalaisista sukua. Paremmiin kuin muualla he ovat täällä pysyneet alkuperäisillä tapoillansa, ehkä naapurit idässä eiwät ole heittäneet tapoillansa waikkuttamata näitä ystäwällisiä ja wienaita hyväileviä Karjalaisia. Euin vsa

tunnustaa Lutherin oppia. Tämän läänin osa Suojärvisäisiä, niinkuin paikka-paikoin Viperin ja Ilomantsin pitäjissä, on greikkalaisia Kristittyjä.

Savossa:

Kuopio, kaupunki kauniilla paikalla lounasta Kallaweteen kulkewassa niemessä, josta wesi jakaantuu kahdeksi seläksi. Täällä on maaherran istuin, gymnasiumi, korkeampi alkeiskoulu ja sunnuntai-koulu, pankin rahawaihetus-konttori, postikonttori, kirjapaino, apteikki ja läänin-lasaretti uinmyöski terweyden lähde; wäestö 2,161 henkeä.

Perustettu w. 1782. Kaupungin alana on 160 tynnyrin-alaa, jaettua 150 kartano-alaan. — Jukkaisten (Strömsdahl), rauta-ruutti Niisjässä. — Jyrkkäkoski, rauta-ruutti Jinsalmilla. — Warkaus, rauta-ruutti ja vähäjempi konepaja Leppävirran pitäjässä. — Soisalo, Suomenmaassa olewa suurin luoto: etelän puoli on Wiffelin lääninä. — Toiwola, jrwä lähellä Kuopioa, ja Wirtasilta Jinsalmella, tuttu 1808 wuoden sota-historiasta.

Karjalassa:

Toensuu, kaupunki Viperin pitäjässä ja Kontiolahden kappelissa, Pielis-joen luoteisella rannalla, sen juoksussa Pyhäselkä lahteen.

Saanut kaupungin oikeudet 29 päiw. marraskuussa 1848. — Gustafsfors, rauta-ruutti Raavin pitäjässä. — Herajoki, waski-laitos Ilomantsissa. — Tohmajärwi, täällä on postikonttori.

7. Mikkelin lääni.

Tätä läänää on kesku Savo ja idän puolella Päijänettä olewa osa Hämettä. Ympäryställä owat Kuopion, Waasan, Hämeen, Uuden=maan ja Wiipurin läänit.

Kalki läänin kulkee päin etelää ja kalsoa eteläinten osa Savon seljännettä. Paitsi tätä on mainittawa Punkaharjun seljänne, lähellä kalso rajaa, Pihlajaweden ja Puruweden järvien välissä. — Vesifuluista owat mainittawat: 1) lännen puolella Bedenjakajaa olewa Ryywesi Ryykoskelta yhdistetty Puolaweteen, josta westistö niinkuin Suontie=järwestä ja Rautawedestäki juoksee Jääsjärween, kusta Tainion=wirta laskee weden Päijäneen. Tästä juuresta järwestä on idän puoli tässä läänissä. Hämeen läänin puolella kulkewa raja käy halki Ruotsalaisen, josta Ryminjoki (Syränkö) juoksee. 2) Idän puolella Bedenjakajaa on Enowesi, johon kuuluvat Älmis=wesi, Haapa=wesi ja Hauki=wesi, josta westistö wirtaa Savonlinnan siwuitse Pihlajaweteen, johonka Puruwesi Punkasalmen kautta kulkee idästä. Puruwesi, jonka kahitia' raja menee Kuopioa kohden, saa pohjasta, Raikusten kautta, samalta rajalta' jaetun Driveden, josta myös on kulku länteen Drimirran ja Joutsen=weden kautta Enoweteen. Mainitusta Pihlaja=wedestä kulkee Haapawesi ja Puumalan salmi siihen luotoiseen Saimaan, jonka luoteinen osa kutsutaan Luonterin=wedeksi. Saiman kahitia käy eteläinen raja Wiipurin läänin päin.

Waikka maa on epätasaisista, niin kuitenkin Savon puoli tätä läänää (Äli=Savo) on aukeimpaa kuin Kuopion läänin osa. Tämä lääni on niin järwestä, että harwa paikka koko maailmassa on sen wermainen. Niistä tajasja olemista aukeista selistä, lah-

dista, salmista, taipaleista, saarista, kuffuloista ja metsästä rannoista ilmaantuu täällä niinkuin muual-
lakin kohtaa maassa ihanaisempia näkö-aloja. Monet
vesikulut ovat osittain Päijäneen, osittain Saiman
vesikuntia. Mikkelin läänin someroviset maat ovat
huonoja pellonviljelyksensä ja peltomaan vähyyden
tähden poltetaan täällä kasvia. Metsät ovat mo-
nessa kohtaa perin pohjin poltetut kasiksi. Kasvi-
mailla on hyviä ja väkewiä laitumia. Suomen he-
woset ovat enemmiten vähäläntäisiä, mutta väkewiä
ja kestäviä. Savon ja Karjalan hewosia hankitaan
sekä muissa maan osissa että Wenäjässä. Kalas-
tus on hyödyttäväistä. Saimassa on sekä lohia
että hylkeitä. Hölmää on myöski ja kalffia. Kos-
kenperkaukset ovat olleet warsin hyödyttäväisiä, ja
nyt toivotaan Saiman kaimannon teosta, huonom-
massa tilassa olewalle Itä-Suomelle parempaa te-
hoa. Wiljelys enenee ja lewiää täällä aina lewiä-
mistänsä. Savolaiset ovat kyllä, niinkuin Suoma-
laiset yhteisesti, kykenemättömiä, mutta työhön käsin
käytyänsä he ovat uutteroja.

Savossa:

Savonlinna, kaupunki Säämingin pitäjässä,
Wanhasa woittomaassa, Nyrönsalmen rannalla, joka
yhdistää Saapaweden ja Pihlajaweden toisiinsa.
Täällä on korkeampi alkeiskoulu, postikonttori ja
apteikki; wäestö 609 henkeä.

Kaupungin alana on 50 tynnyrin-alaa jaettua 105
kartano-alaan. Lähellä kaupunkia on linna, jonka Erik Al-

felson Totti perustutti (1475) Dlofsborgin nimisenä. — Parkumäki, sota 1789. — Jorois, postikonttorin paikka. — Saapaniemi, Saapaveden rannalla, Rantajalmen pitäjässä; tänne tehtiin w. 1781 sota-koulu, joka kesti vuoteen 1818 asti, jona palo hävitti rakennukset ja laitos muutettiin Saiman kaupungin. — Punkaharju, ruunun puihasto saman nimisen harjun ympärillä. — Puumalan-salmi, sota w. 1789; waltakunnan raja w. 1743 — 1809.

Mikkeli, kaupunki Saiman järvestä tulewan lahden vieressä. Täällä on maaherran istuin, niin myös postikonttori, apteikki, läänin lasaretti ja terweyden lähde; wäestö 195 henkeä.

Mikkelin kirkonkylä sai kaupungin oikeudet w. 1838 ja maaherran istuimen w. 1843. — Kaupungin alana on 67 tynnyrin-alaa, jaettua 86 kartanoalaa. — Porosalmi, ahdas salmi lähellä Mikkelin pitäjän kirkkoa; sota w. 1789. — Brahenlinna Kristiinan pitäjässä; entinen kunnikaan kartano, johon greivi Brahe rakennutti linnan w. 1640. Tässä pitäjässä piti Ruotsin sotawäli Saimassa tyysijänsä.

S ä m e e s s ä :

Heinola, kaupunki Tyrängön wirran itäisellä rannalla Hollolan pitäjässä ja Heinolan kappelissa. Täällä on korkeampi alkeiskoulu, postikonttori ja apteikki; wäestö 1034 henkeä.

Rymin läänin maaherran istuin oli täällä 1743—1831 asti, ja Mikkelin läänin 1831—1843 saakka. Sai kaupungin oikeudet 26 päivä joulukuussa 1839. Kaupungin-alana on 80 tynnyrin-alaa. — Liikola, lasi-ruuffi Sysmän pitäjässä.

8. S ä m e e n l ä ä n i.

Tätä läänää on lounan puoli Hämettä ja itä

Satakunta. Ympäryksillä ovat Waasan, Turun, Uudenmaan ja Mikkelin läänit.

Kokki itäisen osan lämitse, pitkin Päijäneen länsirantaa, kulkee Hämeen=seljänne pohjasta etelää kohden. Se mutkistuu fitte päin länttä etelän puolella lääninä. Siitä kulkee haara luodetta kohden Hämeenlinnan sivuitse Hattelmaan=seljänne. Turun läänistä tulee Satakunnan=seljänne, joka tässä (Kangasalan pitäjässä) on korkea ja soukka. Luoteisessa osassa käy toinen seljänne Driveden ja Ruoweden kautta Wirtoisiin (Kankaan=päähän) Waasan läänin. Päijäneen korjat rannustat Hattelmaan=ja Kangasalan=seljanteet, niinkuin myöski Wermas=wuori, pohjanpuolelle Hämeenlinnaa, ovat kuuluisat niiden ihanoiden paikkaintien wuoksi kuin niistä sopii nähdä. — Läänin westikulut, lonnaisen westikunnan 4 alkupaaraa, ovat: 1) Kuorre=westi, Ruowesi, Käsijärwi ja Pyhäjärwi (westikunnan keskusta); 2) Längelmä=westi; joka saa Westijönjoen Westijärwestä ja kulki ennen Tharin=kosken kautta Pälkäne=weteen, mutta juoksetetaan nyt kaiwannon kautta Roineesen; Pälkäne=westi kulkee Kostiajoen kautta ja Roine suorastansa Mallasweteen; 3) Hämeen seljanteella olewaiset Lummene ja Westijako, niinmyöski Hauhonjärwet menewät Mallasweteen, jonka Warkia=koski yhdistää Nautunselkään; 4) Pääjärwi ja Banaja=westi, jotka kulkewat mainittuun Nautunselkään, joka Kuokkalan koskesta ja Sorwan=selästä menee westikunnan keskusta järween. Tähän westikuntaan kuuluu toinen Pyhäjärwi Tammelan pitäjässä, Roimaan=joen alla. Itäinen raja, Mikkelin läänin puolelta, kulkee Päijäneen kautta; ainoastansa wähemmät osat läänistä ovat tämän järwen itäpuolella. Päijäne saa etelästä Westijärwen ja kulkee Kalkisten wirran kautta Ruotsalaiseen.

Maan läntinen raja, Borin läänin puolella,

fulkee koko jonon järvien lävitse ja itäinen raja Mikkelin läänin puolella halki Päijäneen. Suurin osa lounaisen westkunnan järviä on tässä läänissä. Pohjan ja idän puolet ovat vuorisia. Lounainen puoli on enemmän laakaa ja tasaista, niinmyöski läänin paraiten wiljelty ja kansastunut osa, jossa on wiljaa myydäkki. Pellawalle on maa hyvää; Längelmäen-, Oriveden- ja Lammin-pellawia halajaa jokahinen maakunta saadaksensa. Metsän elävien ajo ei ole mitätöntä työtä. Waikka hirwen ampuminen on kielletty, niin ei tätä harwaltansa hawaittawaa elävää sentään säästetä. — Kalffia saadaan monessa pitäjässä; tahko-kiweä on myöski. Suomalainen kansasto on Hämäläistä sukua, joka täällä paremmin kuin muilla paikoin maassa on pysynyt eittisissä tawoissansa. Hämäläiset ovat yksitotisia, aikailewaisia, myöntymättömiä ja uusia kammoawaiset, jonka tähden owatti pellonwiljelyksessä ja käsittöissä jääneet muiden jälle. Täällä niinkuin muuallaki maansydämessä hawaitaan vielä pirttejä, joissa ihmiset ja luontokappaleet asuwat sekasin. Ne owat sentään jo wähenemässä, ollentki enemmän wiljeltyissä ja kansastuneimmisssa paikka-kunnissa.

H ä m e e s s ä :

Hämeen-linna, läänin ainoa kaupunki, kauniilla paikalla liki järweä alapuolella Hattelmaan-seljännettä Wanajan pitäjässä. Täällä on läänin maaherran istuin, niinmyös korkeampi ja alaisempi

alkeiskoulu, kirja-paino, postikonttori, apteikki ja lää-
nin-lasaretti; wäestö 2171 henkeä.

Raupunkia lähellä on linna, jota ennen kutsuttiin Ta-
wasteborgiksi, myöski Kruunuborgiksi; ijästänsä on se maassa
perustetuista linnoista toinen, Birger Jarlilta perus-
tettu w. 1249. Djennus-elikkä kivitius-huone miehille.

Raupunki perustettiin w. 1650, ja muutettiin nykyiselle
paikalleensa Saaristen puustellin tiloille w. 1778. — Ruuta-
järwi lasi-ruukki Urjalassa. — Sokiainen, säteri (hospitatio)
Tammelassa, jossa on maan suurin werka-wapriikki, rauta-ruukki
ja wähempi käsiwoimalla ta'ottawa paja. — Mustiala,
entinen kuninkaan-kartano Tammelassa, nyt maan-wiljelyksen
koulu. — Terwakoski, paperi-ruukki Janakkalassa. — Uni-
anpelto, kylä ja marffinapaikka Hollolasassa Westjärwen ja
Päijäneen wälillä. — Nystelä ja Mäkelä, kylät Pa-
dasjoella, tutut nuija-sodan historiasta (1597).

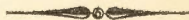
Satakunnassa: Piukiala, Kangasalan pitäjässä, oli
yhteen aikaan kuningas Erik XIV:nen leski-kuninkaannan
Katarina Maunun tyttären omana, jonka hän sai 16
p. kesäkuussa w. 1581, ja jossa hän, 31 vuotta asuttuansa,
kuoli 63 vuoden ikäisenä, 13 päivänä syyskuussa w. 1612,
ja haudattiin Turun tuomiokirkossa olewaan Tottilaisten
hautaan.

**Suomen-maan kaupunkien väestö
vuonna 1845.**

Torniossa	551	
Dulussa	5,407	
Salosten kaupungissa	2,145	
Rajaanisssa	482	
Kokkolassa	2,383	
Pietarsaaressa	1,526	
Joensuu (Uusi Karleby)	1,134	
Baasassa	3,270	
Kastijissa	706	
Kristinassa	2,281	
Jyväskylässä	390	
Borisssa	5,739	
Raamalla	2,042	
Tampereella	2,513	
Uudessa kaupungissa	2,513	
Raantalissa	567	
Turussa	14,278	
Tammisaaressa	1,338	
Helsingissä	15,913	
Sotawäkeä { henkivartiowäki	1,559	
{ meriwäki	1,392	
Viaporissa	<u>1,486</u>	20,350
Borwossa		2,936
Powisassa	2,650	
Swartholmassa	<u>126</u>	2,776
Haminassa		2,693

Wiipurissa	8,006
Käifalmessa	1,537
Sortawalassa	499
Lappeenrannassa	1,276
Kuopiossa	2,654
Sawonlinnassa	758
Mikkelisä	494
Heinolassa	870
Hämeenlinnassa	3,126

Bi
Hki
SKS
Toim
13
(1849)

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN KIRJASTO

106 013 2328

